

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»**

**Факультет лінгвістики
Кафедра теорії, практики та перекладу німецької мови**

«На правах рукопису»
УДК 811.112.2'373

«До захисту допущено»
Завідувач кафедри
« » _____ 20 р.

МАГІСТЕРСЬКА ДИСЕРТАЦІЯ

**на здобуття ступеня магістра
зі спеціальності 035 «Філологія»
на тему: «Концепт «бідність» в німецькій фразеологічній картині
світу»**

Виконала: студентка 6 курсу, групи ЛН-81мп
Пархоменко Наталія Олександрівна

Науковий керівник:
доцент кафедри ТППНМ, кандидат філологічних наук
Лазебна Олена Анатоліївна

Київ 2019

РЕФЕРАТ

Однією з актуальних проблем сучасного мовознавства залишається дослідження співвідношень мови та мислення і мови та культури, оскільки мова є дзеркалом культури, в якому відбивається суспільна самосвідомість, спосіб життя, традиції, мораль, система цінностей і світогляд. Культурний, соціальний і мовний феномен «бідність» існує ще з тих часів, коли з'явилися перші матеріальні цінності, а концепт «бідність» вербалізується по-різному у кожній мові. Отже, **актуальність** теми роботи зумовлена інтересом мовознавців до дослідження концептів та способів їх мовної репрезентації, що, своєю чергою, пояснюється тим, що концепт розуміється як глобальна розумова одиниця.

Об'єктом дослідження є пареміологічний та фразеологічний фонд німецької мови.

Предметом дослідження виступають пареміологічні та фразеологічні одиниці сучасної німецької мови на позначення концепту «бідність».

Для досягнення поставленої **мети** дипломної роботи, якою є визначення структурних елементів концепту «бідність» та здійснення аналізу пареміологічних та фразеологічних одиниць на позначення цього концепту, було визначено конкретні **завдання**:

- 1) розкриття суті поняття «концепт» та ознайомлення з підходами до розуміння цього поняття;
- 2) визначення методики формування концепту та способів його аналізу;
- 3) визначення специфіки вербалізації концептів;
- 4) визначення специфіки відбору одиниць для дослідження та їх аналізу;
- 5) опис та моделювання структури концепту «бідність» сучасного німецького фразеологічного фонду на основі отриманих результатів.

Наукова новизна дослідження пояснюється тим, що в роботі на широкому емпіричному матеріалі здійснено системне і всебічне дослідження

засобів мовної репрезентації концепту «бідність», а саме німецьких фразеологізмів, прислів'їв та приказок, на основі якого була сформована польова модель досліджуваного концепту.

Практичне значення здобутих результатів полягає у тому, що дисертація збагачує дослідницький досвід сучасної германістики новими знаннями про концепт «бідність» і його репрезентацію в сучасній німецькій мові. Отримані результати поглиблюють уявлення про функціонування одиниць на позначення концепту, а саме паремій та фразеологізмів, та можуть бути використані в освітньому процесі, зокрема в теоретичних та практичних курсах лексикології, мовної комунікації та лінгвокультурології.

Матеріалом дослідження є вибірка 473 пареміологічних та фразеологічних одиниць з двох німецькомовних лексикографічних джерел («*Duden, Band 11: Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten*» (2008 p.) та «*Deutsches Sprichwörter-Lexikon*» (1876 p.)).

У роботі застосовано загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення) та власне лінгвістичні **методи**. За допомогою методів індукції, дедукції та спостереження було здійснено аналіз мовного матеріалу та виклад основних положень розвідки. Дескриптивний метод дозволив здійснити систематизацію концептів та підходів до визначення поняття «концепт» загалом. Метод моделювання у поєднанні з методами дефініційного та етимологічного аналізу було використано для створення моделі концепту на основі проаналізованого матеріалу. Метод кількісних підрахунків та елементи статистичного аналізу сприяли опрацюванню зібраного словникового емпіричного матеріалу.

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження висвітлено у публікації реферованого видання України, включеному до міжнародних наукометричних баз.

ZUSAMMENFASSUNG

Eines der drängenden Probleme der modernen Linguistik ist die Untersuchung der Beziehung zwischen Sprache und Denken, sowie Sprache und Kultur, da Sprache ein Spiegel der Kultur ist, der soziales Bewusstsein, Lebensweise, Traditionen, Moral, Wertesystem und Sichtweise widerspiegelt. Das kulturelle, soziale und sprachliche Phänomen "Armut" existiert seit dem Erscheinen der ersten materiellen Werte, und der Begriff "Armut" wird in jeder Sprache unterschiedlich verbalisiert. Die Relevanz und **Aktualität** des Themas der Arbeit ergibt sich somit aus dem Interesse der Linguisten an der Erforschung von Begriffen und Mitteln ihrer sprachlichen Repräsentation, was wiederum dadurch erklärt wird, dass der Begriff als globale Einheit des Denkens verstanden wird.

Gegenstand der Studie ist der Bestand der Phraseologie und Sprichwörtersammlung der deutschen Sprache.

Objekt der Studie sind die Phraseologismen und Sprichwörter des modernen Deutsch, die sich auf das Konzept „Armut“ beziehen.

Um das **Ziel** der Diplomarbeit zu erreichen, die in der Identifizierung der strukturellen Elemente des Konzepts "Armut" und der Analyse der Phraseologismen und Sprichwörter zur Bezeichnung dieses Konzepts besteht, wurden solche **Aufgaben** bestimmt:

- 1) Offenlegung des Wesens des Begriffs "Konzept" und Erforschung der Ansätze zum Verständnis dieses Begriffs;
- 2) Bestimmen der Methode zur Konzepterstellung und der Methoden zu ihrer Analyse;
- 3) Bestimmen der Spezifität der Verbalisierung des Konzepts;
- 4) Bestimmen der Besonderheiten der Auswahl von Einheiten für die Forschung und deren Analyse;
- 5) Beschreibung und Modellierung der Struktur des Armutskonzepts des modernen deutschen Sprachbestands auf der Grundlage der erzielten Ergebnisse.

Die **wissenschaftliche Novität** der Studie erklärt sich aus der Tatsache, dass die systematische und umfassende Untersuchung der sprachlichen Repräsentationsmittel des Armutskonzepts, der deutschen Phraseologismen, Sprichwörter und Redewendungen, auf deren Grundlage das Feldmodell des untersuchten Konzepts gebildet wurde, in einer breiten empirischen Arbeit durchgeführt wurde.

Die **praktische Bedeutung** der erzielten Ergebnisse besteht darin, dass die Dissertation die Forschungserfahrung der modernen Germanistik mit neuen Erkenntnissen zum Konzept "Armut" und seiner Darstellung in der deutschen Sprache bereichert. Die erzielten Ergebnisse vertiefen das Verständnis der Funktionsweise von Einheiten zur Konzeptbezeichnung, nämlich Sprichwörter und Phraseologismen, und können im Bildungsprozess, insbesondere in theoretischen und praktischen Kursen in Lexikologie, Sprachkommunikation und Sprachkulturwissenschaften, verwendet werden.

Als **Material** der Studie wurde eine Sammlung von 473 Sprichwörter und Phraseologismen aus zwei deutschsprachigen lexikographischen Quellen bezeichnet (Duden, Band 11: Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten (2008) und Deutsches Sprichwörter-Lexikon (1876)).

Die allgemeinen wissenschaftlichen (Analyse, Synthese, Induktion, Deduktion, Generalisierung) und richtigen sprachlichen **Methoden** werden in der Arbeit angewendet. Die Methoden der Induktion, Deduktion und Beobachtung wurden verwendet, um das sprachliche Material zu analysieren und Überblick über die Hauptpunkte der Analyse darzulegen. Methode der Beschreibung hilft bei der Systematisierung von Konzepten und Ansätzen zur Definition des Begriffs "Konzept" im Allgemeinen. Die Modellierungsmethode in Kombination mit den Methoden der Definitionsanalyse und der etymologischen Analyse wurde verwendet, um ein Konzeptmodell auf der Grundlage des analysierten Materials zu erstellen. Die Methode der quantitativen Berechnungen und Elemente der statistischen Analyse trugen zur Verarbeitung des gesammelten empirischen Lexikonmaterials bei.

ЗМІСТ

ВСТУП	8
РОЗДІЛ I Науково-теоретичні основи концептології як галузі лінгвістики ...	13
1.1 Дефініції терміну «концепт» у сучасних лінгвістичних дослідженнях .	13
1.1.1 Підходи до розуміння поняття «концепт».....	17
1.2 Структура поняття	20
1.3 Спроби класифікації концептів	22
1.4 Мовні засоби вербалізації (репрезентації) концептів	26
1.5 Концептосфера	32
1.6 Концептосистема	35
1.7 Мовна та концептуальна картини світу	37
1.7.1 Фразеологічна картина світу як складова частина мовної картини світу	43
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I	48
РОЗДІЛ II Аналіз фразеологічних та пареміологічних одиниць на позначення концепту «бідність»	50
2.1 Прийоми аналізу концепту	50
2.2 Вибір ключового слова	50
2.3 Побудова та аналіз семи/семантики ключового слова	51
2.4 Побудова цілісної структури концепту	53
2.5 Аналіз пареміологічних та фразеологічних одиниць.....	54
2.5.1 Аналіз виразів зі словника «Deutsches Sprichwörter-Lexikon»	54
2.5.2 Аналіз виразів зі словника «Duden, Band 11: Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten».....	65
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II	71
РОЗДІЛ III Моделювання концепту на основі аналізу обраних фразеологічних та пареміологічних виразів	72
3.1 Метод моделювання концепту	72
3.2 Моделювання ядра концепту	73
3.3 Моделювання периферії концепту.....	76

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ ІІІ	86
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	91
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ	98
ДОДАТКИ	99
ДОДАТОК А Схема 3.1 «Ядро та навколоядерна зона концепту»	100
ДОДАТОК Б Схема 3.1.1 «Kern und Umfeld vom Kern des Konzepts «Armut»»	101
ДОДАТОК В Схема 3.2 «Польова модель концепту «бідність»»	102
ДОДАТОК Г Схема 3.2.1 «Feldmodell des Konzepts «Armut»»	103
ДОДАТОК Д Схема 3.3 «Польова модель концепту «бідність» з розподілом елементів периферії».....	104
ДОДАТОК Е Схема 3.3.1 «Feldmodell des Konzepts «Armut» mit der Verteilung der Elementen der Peripherie»	105
ДОДАТОК Ж Перелік проаналізованих мовних одиниць (пареміологічних та фразеологічних).....	106

ВСТУП

Характерною особливістю сучасної лінгвістики є дослідження мови в тісному зв'язку з людиною, її свідомістю, пізнанням навколишньої дійсності і практичною діяльністю. Тому на перший план висувається вивчення мови з урахуванням мовної особистості. У зв'язку з цим виявляється особлива значущість проблеми співвідношення мови і мислення, яка вирішується у сучасній лінгвістиці в статусі когнітивного концептологічного напрямку, який передбачає виявлення основних закономірностей утворення абстрактних концептів, що мають репрезентацію у семантичних просторах різних мов. Відомо, що знання людей про об'єктивну дійсність організовані у вигляді концептів, абстрактних ментальних структур, що відображають різні сфери діяльності людини. Людина мислить концептами, комбінуючи їх, формуючи нові концепти в ході мислення. Тому концепт розуміється як глобальна розумова одиниця, що представляє собою квант структурованого знання. У даний час вивчення концептів у мові є одним з найбільш перспективних напрямків в лінгвістиці, що і пояснює **актуальність** пропонованого дослідження. Введення терміну «концепт» в категоріальний апарат лінгвістичної науки було зумовлено зміною наукової парадигми гуманітарного знання на антропоцентричну. Аналізу концептів присвячені праці А. Бабушкіна, С. Воркачова, О. Селіванової, З. Попової, І. Стерніна, В. Маслової, А. Вежбицької, О. Кубрякової та багатьох інших. Обсяг концептів, що досліджується сучасною когнітивною лінгвістикою є досить значним, але концепт «бідність», як свідчить наш аналіз, вивчено недостатньо, а питання вербалізації концепту «бідність» за допомогою одиниць німецької фразеології ще не підіймалося мовознавцями, що і зумовило вибір теми нашого дослідження.

Об'єктом дослідження є пареміологічний та фразеологічний фонд німецької мови.

Предметом дослідження виступають пареміологічні та фразеологічні одиниці сучасної німецької мови на позначення концепту «бідність».

Мета – визначити структурні елементи концепту «бідність» та проаналізувати пареміологічні та фразеологічні одиниці на позначення вказаного концепту. Реалізація поставленої мети передбачає розв’язання наступних завдань:

- б) розкрити суть поняття «концепт» та ознайомитися з підходами до розуміння цього поняття;
- 7) визначити методiku формування концепту та способи його аналізу;
- 8) з’ясувати специфіку вербалізації концептів;
- 9) визначити специфіку відбору одиниць для дослідження та їх аналізу;
- 10) на основі отриманих результатів описати та змодельовати структуру концепту «бідність» сучасного німецького фразеологічного фонду.

При виконанні поставлених у роботі завдань на різних етапах дослідження використовувались такі **методи**:

- методи індукції, дедукції та спостереження використано для аналізу мовного матеріалу та викладу основних положень розвідки;
- дескриптивний метод для здійснення систематизації концептів та підходів до визначення поняття «концепт» загалом;
- метод моделювання для створення моделі концепту на основі проаналізованого матеріалу;
- метод дефініційного та етимологічного аналізу для моделювання ядра та навколоядерної зони концепту;
- метод кількісних підрахунків та елементи статистичного аналізу для опрацювання зібраного словникового емпіричного матеріалу.

Матеріалом дослідження слугувала вибірка пареміологічних та фразеологічних одиниць з двох авторитетних лексикографічних джерел:

словника сталих виразів «*Duden, Band 11: Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten*» (2008 р.) та словника німецьких прислів'їв та приказок Карла Фрідріха Вільгельма Вандера «*Deutsches Sprichwörter-Lexikon*» (1876 р.).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в роботі на широкому емпіричному матеріалі здійснено системне і всебічне дослідження засобів мовної репрезентації концепту «бідність», а саме німецьких фразеологізмів, прислів'їв та приказок, на основі якого була сформована польова модель досліджуваного концепту.

Теоретична значущість дослідження полягає у тому, що в роботі була проаналізована мовна реалізація концепту, а також досліджені одиниці фразеологічного фонду німецької мови. Теоретична значущість роботи полягає також у тому, що здійснений аналіз концепту «бідність» є внеском у розробку теоретичних питань з лінгвоконцептології.

Практична значущість дослідження вбачається у можливості подальшого використання його теоретичних положень та результатів у практиці викладання дисциплін загальнофілологічного циклу, зокрема, при розробці спецкурсів з лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики. Опрацьований фактичний матеріал може бути використаний при укладанні німецько-українських та українсько-німецьких словників фразеологічних одиниць на позначення концепту «бідність».

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження висвітлено у публікації реферованого видання України, включеному до міжнародних наукометричних баз.

Особистий внесок магістрантки. Результати дослідження ґрунтуються на власних спостереженнях та узагальненнях авторки.

Структура магістерської роботи обумовлена метою та основними завданнями дослідження. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів з висновками по кожному з них, загальних висновків, списку використаної

літератури, бібліографії, що налічує 90 джерел українською, російською, німецькою, англійською мовами, та додатків. Список джерел ілюстративного матеріалу становить 5 позицій. Додатки (обсягом 17 сторінок) містять схеми, що узагальнюють та ілюструють результати, отримані у другому та третьому розділах. Обсяг роботи разом із бібліографією складає 90 сторінок: основний текст – 82 сторінки.

У вступі обґрунтовано вибір теми та її актуальність, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, описано методи та висвітлено новизну дослідження, теоретичне та практичне значення отриманих результатів, подано відомості щодо публікації.

У **першому** розділі представлено теоретичні основи дослідження, розглянуто та проаналізовано основні властивості концепту та параметри його лінгвістичного вивчення, а саме проаналізовано доробки сучасних мовознавців з проблем дослідження поняття, структури та класифікації концептів. Також розглянуто основні терміни лінгвоконцептології як науки та проаналізовано проблему співвідношення концептів та одиниць мови.

У **другому** розділі висвітлено прийоми і результати вибірки та аналізу мовного матеріалу, що репрезентує обраний концепт. Досліджено специфіку та на основі отриманих результатів описано тематичну різноманітність засобів мовної репрезентації концепту.

Третій розділ магістерського дослідження присвячений дослідженню польової структури концепту та місці в ній пареміологічної зони, а також формуванню польової моделі досліджуваного концепту. Ця розвідка здійснювалась шляхом розгляду та аналізу когнітивних ознак концепту «бідність», які були сформовані на основі результатів аналізу, зображених у другому розділі.

У **висновках** викладені отримані результати дослідження. У загальних висновках підсумовуються результати проведеної роботи, окреслюються

можливі перспективи подальших досліджень. У бібліографії представлені праці вітчизняних і зарубіжних лінгвістів, використані під час написання даної роботи.

РОЗДІЛ I Науково-теоретичні основи концептології як галузі лінгвістики

На сучасному етапі лінгвістичних пошуків важливе місце посідає питання особливостей представлення знань у мові та свідомості людини (Н. Болдирев, А. Вербицька, О. Кубрякова, Й. Стернін., З. Попова, О. Селіванова та ін.). Ці питання розглядає когнітивна лінгвістика. Саме завдяки когнітивним дослідженням у науковій літературі з'явилися такі актуальні сьогодні поняття, як “концепт”, “концептосфера”, “концептуальний аналіз”, “концептуальна картина світу”.

1.1 Дефініції терміну «концепт» у сучасних лінгвістичних дослідженнях

Концепт – термін, що належить до терміносистем багатьох гуманітарних наук: філософія, лінгвістика, літературознавство, культурологія тощо. У науковій літературі є безліч дефініцій цього поняття, адже воно є одним з ключових для дослідження мовної картини світу.

На сьогодні не існує єдиного визначення поняття «концепт», адже різні дослідники трактують його по-різному, що створює велику кількість визначень. Термін “концепт” походить з латини: *conceptus* – поняття від *conspicere* – збирати, вбирати у себе; представляти; уявляти, формулювати; утворювати. Дослідники пов'язують зародження вчення про концепт із працями філософа П. Абеляра: в основу його філософських теорій покладена ідея висловлювання, осмисленого як концепт. Концепт, на думку П. Абеляра, це зв'язок певного явища або предмету з висловлюванням про нього; це універсалія, адже саме мовне висловлювання охоплює всі можливі смисли та значення [1]. С. Акольдов у статті “Концепт і слово” ще у 1928 р

описав концепт як специфічне утворення – результат узагальнення невизначеної множини предметів того самого роду [5]. З активним початком досліджень у когнітивному напрямку лінгвістики у 80-х роках минулого століття почалися спроби визначити термін «концепт» в науковій літературі, адже до цього “концепт” не сприймався як термін. Актуальність цих досліджень підтверджують праці українських і зарубіжних учених – А. Бабушкіна, А. Вежбицької, І. Голубовської, С. Жаботинської, В. Жайворонка, В. Карасика, В. Кононенка, О. Кубрякової, Д. Лихачова, В. Маслової, П. Мацьківа, М. Піменової, З. Попової, О. Селіванової, М. Скаб, Ю. Степанова, Й. Стернина та ін.

Хоча термін «концепт» вже досить давно міцно закріплений та активно використовується в сучасній лінгвістиці, до цього часу не існує єдиного його визначення, адже існує декілька розумінь та підходів до цього поняття. Численність дефініцій концепту стала причиною багатьох дискусій, передусім у питанні вербалізації концепту. Ця проблема розділила науковців на декілька таборів: перші зійшлися на думці про можливість повної вербалізації концепту (А. Бабушкін); інші вважають, що концепт має виключно невербальну природу : концепт – це чистий смисл, що не набув мовних форм як першосмисл (В. Колесов); треті розглядають концепт як частково вербалізований феномен.

С. Аскольдов розуміє концепт як «певні підстановки значень, приховані в тексті «замінники» множини предметів, що полегшують комунікацію та тісно пов'язані з людиною та її національно-культурним, професіональним, віковим досвідом тощо» [5]. Лаконічніше визначення наводить В. Телія: «Концепт – це все те, що ми знаємо про об'єкт в усій екстензії» [71]. Доволі цікавим є трактування А. Вежбицької, яка розглядає концепт як « об'єкт зі світу «Ідеальне», що має ім'я та відображає певні культурно зумовлені уявлення людини про світ «Дійсність»» [15].

В інтерпретації О. Кубрякової, концепт – це “термін, що слугує для пояснення одиниць ментальних та психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, що виражає знання і досвід людини; оперативна змістова одиниця пам’яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку, всієї картини світу, відображеної у людській психіці” [48]. За І. Голубовською, концепт – це комплекс культурно детермінованих уявлень про предмет, певне культурно зумовлене ментальне утворення [27]. На думку В. Жайворонка, концепт пов’язаний з мовною проекцією: “мовна одиниця функціонує часто не просто як слово-номінація з одним чи кількома лінгвістичними значеннями, а як слово-концепт – вмістилище узагальненого культурного смислу (сенсу), що дає підстави уважати мовну одиницю культурним концептом” [34]. О. Селіванова трактує концепт як “інформаційну когнітивну структуру свідомості, певним чином організовану та вбудовану до колективної чи індивідуальної концептосистеми” [63].

Поняття концепту відповідає уявленню про ті смисли, якими оперує людина у процесах мислення, які в свою чергу відображають зміст знань та досвіду, результатів людської діяльності та процесів пізнання світу. Тому можна стверджувати, що термін концепт є синонімічним до терміну сенс (смысл). Отже, концепт – це сенс слова. Лінгвіст Ю. С. Степанов наводить простий приклад: в російській мові слово «півень» (рос. «петух») має значення і сенс. Його значення – це всі птахи, що мають певний зовнішній вигляд (ходячий птах, самець, з червоним гребнем на голові та шпорами на лапах). Значення ще називають денотатом слова. Сенс слова «півень» буде дещо інакшим (хоча, звичайно ж, він відповідатиме значенню): 1) свійський птах, 2) самець курки, 3) птах, що своїм співом позначає певний час доби, 4) птах, що отримав назву завдяки своєму особливому співу, 5) птах, що своїм співом сповіщає про певні події, з ним пов’язано багато ритуалів та народних повір’їв [68].

Всі наведені вище визначення не виключають одне одного, а лише підкреслюють різноманітні способи формування концепту. Таким чином, процес формування концепту – це процес скорочення результатів пізнання дійсності до меж пам'яті людини та співвіднесення їх з вже раніше засвоєними культурними цінностями, вираженими в релігії, ідеології, мистецтві тощо.

Попри те, що існує багато розбіжностей у дефініціях різних науковців, більшість дослідників погоджуються з певними основними рисами поняття «концепт»:

- 1) Концепт – це одиниця свідомості, результат когнітивного процесу людини.
- 2) План вираження концепту в більшості випадків забезпечується засобами мови, тобто він є репрезентованим (вербалізованим).
- 3) Аналізуючи мовні засоби, що репрезентують концепт, можна отримати уявлення про зміст і структуру конкретного концепту.

У нашому дослідженні ми вирішили послуговуватися визначенням «концепт», наведеного С. Воркачевим, тому що, на наш погляд, воно є водночас найбільш структурованим та всеохоплюючим: «Концепт – це термін, який поєднує лексикографічну і енциклопедичну інформацію, «найближче» і «найвіддаленіше» значення слова, знання про світ і про суб'єкт, який його пізнає» [19]. Також нам імпонує ще одне визначення лінгвіста, що більш конкретно описує концепт як предмет саме лінгвістичного дослідження: «Концепт – це культурно відмічений вербалізований зміст, ще представлений в плані вираження цілою низкою своїх мовних реалізацій, що формують відповідну лексико-семантичну парадигму» [20].

1.1.1 Підходи до розуміння поняття «концепт»

Передусім, концепт є елементом свідомості та ментальною одиницею, але він також охоплює і культурну інформацію. Виходячи з цього, можна стверджувати, що концепти утворюють окремий культурний пласт, що формується завдяки зв'язку людини і її середовища. Концепти існують у свідомості людини як «збірки» понять, асоціації, емоції або роздуми, які не тільки осмислюються, але й переживаються, тобто людина надає їм певну оцінку.

У сучасній лінгвістиці сформувалося декілька підходів до розуміння поняття «концепт», тому що за своїми сутнісними ознаками концепт може одночасно відноситись до лінгвокогнітивних, лінгвокультурних або психолінгвістичних явищ, абстрактних наукових понять.

Наразі загально визнаними є три основні підходи до розуміння концепту: лінгвістичний, когнітивний, культурологічний. Представники когнітивного (З. Попова, О. Кубрякова) зараховують концепт до результатів розумових процесів та тлумачать його як оперативну змістову одиницю пам'яті [47]. Науковці, які дотримуються культурологічного підходу, (Ю. Степанов, Г. Слишкін) розуміють культуру як сукупність концептів та відношень між ними, але при такому трактуванні терміну значення мови відходить на другий план і виступає лише допоміжним засобом. Третій табір науковців на чолі з С. Аскольдовим розуміє концепт як увесь потенціал значення слова разом з його конотативним елементом.

Але існує тенденція до об'єднання лінгвістичного аспекту з двома іншими, та спрощення підходів до лінгвокогнітивного та лінгвокультурного. На нашу думку, це є доцільним, адже концепт – явище вербалізоване, тому лінгвістична складова має бути неодмінно присутня у дослідженнях будь-

якого концепту. Хоча деякі мовознавці, такі як З. Попова та Й. Стернин наводять наступні аргументи, що суперечать цій тенденції [58]:

- 1) Концепт не має чіткої структури, він занадто об'ємний, а тому неможливо виразити його повністю.
- 2) Концепт – результат пізнання кожного окремого індивіда, а індивідуальне пізнання потребує комплексних засобів вираження.
- 3) Неможливо зафіксувати всі форми вираження концепту в мові.

При лінгвокогнітивному підході концепт визначається як одиниця ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, яка відображає знання та досвід людини; оперативна й змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку, усієї картини світу, відображеної в психіці людини [6]. Із позицій когнітивної лінгвістики концепт розглядається як замітник поняття, натяк на можливе значення і як відображення набутого мовного досвіду людини. Інакше кажучи, концепт у такому ракурсі трактується як індивідуальне розуміння, на відміну від колективного, яким виступає закріплене в словнику значення.

Лінгвокогнітивний і лінгвокультурний підходи до розуміння концепту не заперечують один одного, оскільки розгляд концепту як ментального утворення у свідомості індивіда – це вихід на концептосферу мовної спільноти, що є показником рівня її культурного розвитку. І навпаки, розгляд концепту як репрезентанта культури є напрямом руху в науковому дослідженні від колективного до індивідуального досвіду. Різниця цих підходів, інакше кажучи, полягає у напрямі векторами щодо індивіда: лінгвокогнітивний підхід – це напрям розгляду, що прямує від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний – від культури до індивідуальної свідомості.

У ширшому – лінгвокогнітивному розумінні – концепт розглядається як уявлення про ті смислові ознаки, які з'являються в свідомості людини у процесі мислення та які відображають зміст досвіду та знань, набутих нею у процесі її пізнання світу. Дослідники виокремлюють такі умови формування концепту в свідомості людини:

- 1) безпосереднього чуттєвий досвід в сприйнятті світу органами чуттів;
- 2) дії людини, орієнтованої на виконання якого-небудь завдання в процесі її предметної діяльності;
- 3) мисленнєва взаємодія людини з іншими, уже наявними в її свідомості концептами, що можуть упорядкувати низку нових;
- 4) мовленнєве спілкування (концепт можна пояснити людині в мовній формі, наприклад, у процесі навчання);
- 5) самостійне набування сукупності знань про дійсність.

Звідси випливає, що концепт є квантом набутого знання про сукупність конкретно-образних (зорових, слухових, смакових, дотикових, нюхових), понятійних, прототипних, гештальтних (образних), асоціативних, сценарних та інших елементів у свідомості людини.

Концепт як лінгвокультурне явище – це одиниця, призначення якої полягає в об'єднанні в єдине ціле наукових пошуків у галузі культури, свідомості й мовознавчих студій. При такому підході до розуміння концепту головною ідеєю є те, що він визнається базовою одиницею етнокультури. Концепт у такому розумінні відрізняється від інших одиниць, що досліджуються в лінгвокультурології, своєю ментальною природою. Оскільки свідомість поєднує в собі мову й культуру в їх взаємодії, то будь-яке лінгвокультурне дослідження водночас є і когнітивним. На думку В. Карасика, концепт є основною одиницею лінгвокультурології, де він розглядається як «багатовимірне смислове утворення, в якому виділяються ціннісна, образна й понятійна сторони» [38].

Підсумовуючи вищесказане, можна стверджувати, що концепт – це ментальний елемент, який відіграє роль посередника між культурою й мовою. Саме у свідомість надходить культурна інформація, де вона фільтрується, переробляється, систематизується та формується у вигляді концепту, відповідає за вибір мовних засобів, що передають інформацію в конкретній комунікативній ситуації для реалізації певної комунікативної мети.

1.2 Структура поняття

Причиною наукових дискусій є і питання структури концепту. Більшість дослідників виокремлюють у ній за принципом поля ядро і периферію, базовий шар і додаткові когнітивні ознаки, розглядають сіткову структуру концепту, представляють його у межах структурованих концептуальних сфер (доменів), зображають її за допомогою метафоричних засобів. Сьогодні в лінгвістиці обстоюють думку про структурованість концепту, наполягаючи водночас на нечіткому характері цієї структури, її розмитості [78]. Функціонування концепту є доволі динамічним явищем: він постійно актуалізує різні свої аспекти, зближується, накладається або співіснує поряд із іншими такими ж одиницями.

Більшість учених, зокрема О. Селіванова, обстоює ядерно-периферійний принцип організації концептів. Ядро – це словникові значення певної лексеми, яка і є назвою концепту, периферія- суб'єктивний досвід, конотації та асоціації. У їх трактуванні ядру відповідає пропозиційна (відносно істинна, несуперечлива) інформація, а периферії – асоціативно-термінальна (метафорична) і модус – оцінно-емотивний компонент [62]. Схожий розподіл пропонує Ж. Краснобаєва-Чорна: ядро концепту співвідносне зі словниковими дефініціями його мовних репрезентаторів, а периферія – передовсім із асоціаціями [45]. В. Маслова пропонує виокремлювати три складових в структурі концепту: ядро, приядерна зона,

периферія. Ядро і приядерна зона – це переважно універсальні загальні знання, а периферія – індивідуальні.

На думку Й. Стерніна [69], внутрішня організація концепту не може трактуватися як жорстка структура, подібна до значення слова, пов'язаного з активним динамічним значенням концепту в процесі мислення. Й. Стернін виокремлює три структурні типи концептів: однорівневий, багаторівневий і сегментний. До складу однорівневого концепту увіходить лише чуттєве ядро, фактично – один базовий шар. Таку структуру, на думку дослідника, мають багато концептів у свідомості дитини. Багаторівневий концепт містить, як правило, декілька когнітивних шарів, які різняться ступенем абстракції, відображеному в них, і послідовно нашаровуються на базову основу. Сегментний концепт являє собою базовий чуттєвий шар, оточений кількома сегментами, рівноправними за ступенем абстрагованості.

На нашу думку, моделювання концепту Ю. Степановим є фундаментальним та найбільш всеохоплюючим. Він також підтверджує, що структура складається з «шарів», а різні шари формуються як результат впливу культурного життя різних епох. Дослідник виокремлює в структурі концепту три компоненти: активний шар, пасивні шари і внутрішню форму [68]. Активний шар є основною концептуальною ознакою, що відома кожному культурному носієві. Пасивні шари являють собою додаткові ознаки, актуальні для окремих груп представників тієї чи іншої мовної культури, окремого індивіду. Внутрішня форма концепту, на відміну від попередніх двох компонентів, відкривається лише фахівцям, а для звичайних носіїв мовної культури вона існує опосередковано, як основа, на якій виникли і тримаються інші шари значень. У більш широкому розумінні структуру концепту вчений формує у вигляді кола, у центрі якого міститься основне поняття, ядро концепту, а на периферії знаходиться все те, що додано культурою, традиціями, колективним і особистим досвідом.

Дослідники нерідко використовують засоби образності для зображення структури концепту, зокрема метафори. Так наприклад, З. Попова метафорично репрезентує концепт у вигляді хмари, Й. Стернін – у вигляді плоду, а С. Воркачов називає концепт «парасольковим» терміном тощо.

Багато лінгвістів виокремлюють у структурі концепту три складові: понятійний, образний і ціннісний субстрати. Основою для формування концепту слугує тільки те явище, яке стає об'єктом оцінки. Адже для того, щоб оцінити певне явище, людина має його «пропустити через себе», осмислити по-своєму, і саме це осмислення є моментом появи будь-якого концепту в свідомості носія мови і культури. Окрім ціннісної складової, до структури концепту належать понятійний та образний елементи. Понятійний формується з фактичної інформації про реальний або уявний предмет, який служить основою концепту (базою). Поняття є цілісною сукупністю суджень, у яких що-небудь стверджується про відмінні ознаки досліджуваного об'єкта, і ядром якого виступають судження про найбільш загальні й водночас суттєві ознаки цього об'єкта. Це своєрідний підсумок пізнання предмета або явища, на який носії культури реагують завжди майже однаково. Більшість дослідників сходяться на думці про те, що саме понятійний елемент концепту є визначальним. Образний елемент пов'язаний зі способом пізнання дійсності. Він міститься в словах чи висловах, які вжиті в переносному значенні, вирізняються своєю силою, емоційною забарвленістю, яскравістю тощо. До них належать метафори, метонімії, епітети та інші тропи.

1.3 Спроби класифікації концептів

Багатовимірність простору концептів вимагає певної класифікації, диференціації за певними критеріями. Питання виділення концептів та побудови ієрархізованої системи викликають багато суперечок серед

лінгвістів. Спроби наукової презентації класифікаційних характеристик концептів доволі ґрунтовні та охоплюють широкий спектр когнітивних структур, але навіть вони не відображають усього типологічного розмаїття концептів.

Так, наприклад, М. Піменова пропонує цікаву трискладову класифікацію, що поділяє вербалізовані концепти на три типологічних класи: базові концепти, концепти-дескриптори та концепти-релятиви [55]. Базові (космічні, соціальні та духовні) формують основу мови й усієї мовної картини світу. Клас космічних концептів поділяється на метеорологічні (погода, сонце, сніг і т. д.), біологічні (людина, рослина, їжа, тіло, рецептори почуттів і т. д.), ландшафтні (море, гори, пустеля і т. д.), предметні (меблі, будівлі і т. д.). Клас соціальних концептів утворюють концепти країн (Україна, держава), соціального статусу (еліта, жебрак), національності (німець, українець), влади та управління (демократія, диктатура), моральні, або етичні, концепти (честь, вірність, зрада), концепти занять (ремесло, гра), релігійних понять (святий, ікона). Клас духовних (психічних) концептів формують концепти внутрішнього світу (душа, дух): характеру (терпеливість, гордість), емоцій (радість, злість), ментальності (думка, пам'ять, розум). Концепти-дескриптори пояснюють базові концепти. Серед них розрізняють: дименсіональні (категоризують різні виміри: розмір, об'єм, глибина тощо); квалітативні (виражають якість: тепло-холод, твердість-м'якість); квантитативні (виражають кількість: один, багато, достатньо). Концепти-релятиви реалізують типи відношень: концепти-оцінки (смачно-несмачно, корисно-некорисно); концепти-позиції (навпроти, близько-далеко); концепти-привативи (свій-чужий, брати-давати, включати-виключати).

П. Мацьків пропонує розрізняти предметні (вербалізовані словами з конкретним значенням), концепти-гештальти (об'єктивовані абстрактною лексикою), типологічні (репрезентовані лексикою з просторовим значенням), емоційні концепти (їх презентують назви почуттів та емоцій) [53].

Існують класифікації концептів, основою яких є певний параметр. Так, наприклад, за ознакою появи у національній концептосфері концепти поділяють на питомі (зародилися в національній концептосфері – губернія), запозичені (перенесені з інших концептосфер, показником чого, зазвичай, є запозичене слово – ідея). За ознакою розвитку структури концепти поділяють на активні (активно використовуються, розширюють свою структуру новими ознаками), і пасивні (їхня структура не доповнюється новими ознаками, що пов'язано передусім із зникненням реалій, ілюстрацією цього є перехід слова-репрезентанта з активного лексикону у пасивний). За ознакою первинності концепти поділяють на первинні/ основні та вторинні/похідні: перші з'явилися раніше і послуговували підґрунтям для розвитку вторинних, на які вказують похідні слова. За ознакою актуальності концепти бувають провідні/ ключові (широко представлені у пареміологічному фонді, фольклорі, художній літературі) і другорядні (менш актуальні, їхні репрезентанти менш частотні) [58]. За смисловим обсягом, або ступенем внутрішньоструктурної організації, концепти поділяють на макроконцепти (багатовимірні, складні), що мають розгалужену асоціативно-вербальну сітку смислових зв'язків, і мікроконцепти (одновимірні, прості), семантична сітка яких структурується лише в якомусь одному напрямку; базові (ключові, основні, домінантні, опорні, найважливіші) вирізняються на основі ієрархічної організації як ментальні одиниці загальнопоняттєвого рівня.

На основі аналізу типів знань, виражених мовним знаком З. Попова та Й. Стернін виокремлюють різні типи концептів: уявлення, схеми, поняття, фрейми, сценарії (скрипти), гештальти [57]. Уявлення – це узагальнений образ предмета та явища, репрезентований у мові лексичними одиницями конкретної семантики. Схема – це гіперонім із ослабленим, менш детальним образом (наприклад, дерево схематично бачиться як стовбур і крона). Концепт, що складається з найзагальніших суттєвих раціонально відображених та осмислених ознак предмета чи явища, – це поняття. Фрейм

як різновид концепту відзначений багатоконпонентністю й об'ємністю, це сукупність асоціацій, які ми зберігаємо у пам'яті (наприклад, Новий Рік). Окрім схеми сцен (фрейма), розрізняють схеми подій (сценарії). Сценарій (скрипт) – послідовність кількох епізодів у часі, це стереотипні епізоди з ознакою руху, розвитку (наприклад, пологи). Гештальт – комплексна, цілісна функціональна мислиннева структура, що упорядковує багатоманіття окремих явищ у свідомості.

Класифікацію З. Попової та Й. Стернінова доповнив А. Бабушкін, який додав такі типи концептів: мисленнєві картинки (конкретні зорові образи – собака «такса»), інсайти (знання про призначення ножа або виделки); а гештальти, запропоновані в минулій класифікації, він називає калейдоскопічними концептами (на його думку, це сукупність сценаріїв і фреймів, які пов'язані з почуттям – наприклад, щастя) [6].

Науковець О. Селіванова пропонує поділяти концепти за параметром суб'єкта концептуалізації на ідіоконцепти (властиві свідомості окремого індивіда), узуальні (характерні для певної групи), етноконцепти (властиві всім представникам етнічної спільноти), загальнолюдські (відомі усьому людству та репрезентовані у різних мовах) [63]. Вербальний аспект концептів також породжує їхні диференціації. А. Бабушкін розрізняє лексичні та фразеологічні концепти. Такий поділ вимагає уточнення: правильніше було б сказати концепти, вербалізовані лексичними чи фразеологічними засобами мови [58]. Ці типи не викликають сумнівів у дослідників. Дискусійним постає виокремлення синтаксичних концептів: їх характеризують як типові пропозиції, застигли у структурі простого речення [57]. В. Маслова обґрунтовує поділ концептів на прості (представленні одним словом) і складні (словосполученням, фразеологізмом, реченням) [52]. Також концепти можуть бути стійкими (мають у мові постійні засоби репрезентації, актуальні для мислення та комунікації, регулярно вербалізовані) та нестійкими (не мають закріплених засобів вербалізації, перебувають у нестабільному стані

формування, глибоко особисті, вербалізовані рідко або зовсім не вербалізовані) [57].

1.4 Мовні засоби вербалізації (репрезентації) концептів

Питання залежності концептів від мовної вербалізації, як вже вказувалось раніше, спричиняє дискусії серед науковців. Одні дослідники вважають їх повністю вербалізованими (О. Бабушкін), інші – частково вербалізованими (О. Кубрякова), мовоподібними чи картиноподібними (А. Пейвіо), зоровими образами, ментальними моделями і пропозиційними структурами або повністю автономними від мови (А. Вежбицька); висловлюється думка про наявність вербалізованих і невербалізованих концептів, зважаючи на автономність процесів мислення й вербалізації, функціональну асиметрію правої та лівої півкуль головного мозку людини, модулярні теорії, які розмежовують семантичний і концептуальний модулі.

На думку мовознавців З. Попової та Й. Стерніна концепт репрезентується в мові лексемами, фразеологічними одиницями, словосполученнями, реченнями, текстами і сукупностями текстів. Розглянувши мовні вирази концепту, ми можемо отримати уявлення про його зміст у свідомості носіїв мови [58]. Зв'язок концепту з вербальними засобами вираження відзначається практично у всіх визначеннях даного поняття. Зокрема, С. Воркачев вважає, що лінгвокультурологічне розуміння терміну «концепт» відрізняється особливою увагою до мовного, знакової «тілу» концепту. Через своє «ім'я», що збігається, як правило, з домінантою відповідного синонімічного ряду, лінгвоконцепт включається в лексичну систему конкретного природної мови, а його місце в ній визначає контури його «ціннісної складової» [18]. В ході комунікації концепти можуть отримувати і невербальне вираження. Невербально виражені концепти

представляють собою жести, рухи, серії жестів і рухів без слів. Розуміння невербальних концептів залежить від контексту, відправника, одержувача, традиції і реальності даної національної мовної концептосфери і національного культурного світу [83].

Концепт, за яким закріплено системний засіб вираження (слово або словосполучення, зафіксоване в словниках), є лексикалізованим. Концепт, який не має системного засобу вираження, є нелексикалізованим і визначається описовим шляхом. С. Іванова вважає, що мовний концепт завжди вербалізований, адже акт пізнання завершується найменуванням. Якщо вербалізація не відбулася, значить, процес пізнання не завершений. Вербалізація повинна бути об'єктивована в стійкій мовній одиниці, яка закріплює процес пізнання у вигляді мовного знаку [36]. Ми абсолютно підтримуємо цю думку, і вважаємо, що будь-які лінгвістичні дослідження концептів мають базуватися на наявності мовних одиниць на позначення певного концепту.

У будь-якому випадку вчені сходяться на думці про те, що для семантико-когнітивного дослідження необхідно виділити в мові усі мовні одиниці, які можуть об'єктивувати концепт або його когнітивні ознаки. До таких мовних одиниць належать:

- ключове слово/слова, що найточніше репрезентує/-ють концепт у мові;
- похідні номінації концепту – переносні номінації;
- одиниці різних частин мови, пов'язані із основними лексичними засобами номінації концепту, що відображають ознаки концепту;
- контекстуальні синоніми та okazіональні номінації;
- стійкі словосполучення, що включають у себе ключове слово-репрезентант концепту або його синонім;

- фразеологізми, що включають ім'я концепту;
- метафоричні номінації;
- стійкі порівняння з ключовим словом;
- паремії (прислів'я, приказки, афоризми), що відображають зміст, актуальний на досліджуваному історичному етапі;
- асоціатори, що отримуються в результаті асоціативного експерименту, і є реакцією на ключове слово-стимул;
- словникові дефініції та енциклопедичні статті ключових слів-репрезентантів концепту;
- різні види текстів та дискурсів, що розкривають зміст концепту.

Наочним прикладом засобів мовної репрезентації концепту є дослідження Н. Козько: мовні засоби вираження концепту «алкогольні напої» в англійській мові. Вона розподілила їх на наступні групи, а ми доповнили їх німецькими прикладами, аби порівняти наявність мовних засобів для позначення цього концепту в двох різних мовах [40]:

- окремі лексеми: *to drink / trinken* - пити, *drunk, tight/betrunken, besoffen*- п'яний, *wine/ Wein* - вино, *whiskey* – віскі;
- скорочення або аббревіатури: *S.F.* - п'яний (от *shit-faced*), *J.D.* - віскі «Jack Daniels», *B.Y.O.B.* (*dasselbe in Deutsch; ebenfalls verbreitet ist die Bezeichnung «Mitbringparty»*) – приходьте зі своєю випивкою (от *bring your own booze/bottle*);
- фразеологічні словосполучення: *to have a drop in one's eye* – випити зайвого, *pink eye* – дешевий алкоголь, *Sich einen Affen holen bzw. einen Affen sitzen haben* – напиватися або напитися;
- вільні (синтаксичні) словосполучення: *the first alcoholic drink of the day* – алкогольний напій, який випивають зранку, *hard cider* - кріпкий сидр;

- прецедентні макротексти (прислів'я і приказки): *Drink is the source of evil* - п'янство - джерело зла, *A drunken heart won't lie* – п'яне серце брехати не буде, *Trunkenen Mannes Mund schwatzt aus Herzensgrund* – п'яний рот базикає все від щирого серця;

- окремі речення і тексти.

За аналогією до дослідження Н. Козько ми проаналізували засоби мовної репрезентації концепту «бідність» у німецькій мові і отримали наступний результат:

- окремі лексеми: *arm* - бідний, *Armut* – бідність, *Not* - злидні;
- фразеологічні словосполучення: *arm wie eine Kirchenmaus* – бідний як церковна миша;
- вільні словосполучення: *Armut ist weiblich* - бідність – жіночого роду;
- прецедентні макротексти (прислів'я і приказки): *Ein leerer Sack steht nicht aufrecht* – досл. порожній мішок не може стояти, *Not macht erfinderisch* – злидні змушують ставати винахідливим;
- окремі речення і тексти.

Найчастіше концепт представлений в мові окремим словом, в зв'язку з чим слово отримує статус імені (номінації) концепту, або мовного знаку, який передає зміст концепту найбільш повно і адекватно. Але як правило, концепт співвідноситься більш ніж з однією лексичною одиницею.

Концепти, які репрезентуються за допомогою окремого слова, називають лексичними; концепти, що передаються значеннями фразеологічних сполучень, - фразеологічними, а ті, які знаходять своє відображення в граматичних формах, категоріях, синтаксичних структурах, - граматичними [57].

Для передачі конкретного концепту, який пов'язаний зі стійким образом, досить знання одного слова, яке активізує даний образ. При ускладненні смислів, які треба виразити, виникає необхідність активізації додаткових концептів, для чого можуть бути використані словосполучення. Абстрактні концепти часто вимагають розгорнутих описів - наукових або словникових дефініцій, текстових ілюстрацій. Часто один і той же концепт може бути переданий різними мовними засобами: словом, словосполученням, реченням, синонімічними рядами. Мовні засоби необхідні не для існування, а для передачі концепту.

Так як концепт актуалізує в процесі розумової діяльності свої різні сторони, то все багатство змісту окремого концепту може бути розкрито тільки за допомогою сукупності засобів мови, кожен з яких може розкрити лише його частково.

Одне і те ж слово в різних комунікативних умовах може об'єктивувати в мові різні ознаки концепту, а іноді навіть різні концепти, в залежності від комунікативних потреб мовця. Слово представляє концепт не в повному обсязі, воно актуалізує тільки кілька основних концептуальних ознак, передача яких є завданням мовця.

Мовне середовище знаходиться в постійному русі і зміні. Людина пристосовується до середовища, вносить в нього певні зміни, а середовище, в свою чергу, змінюючись саме по собі, вносить зміни в існування людини. Концепти є частиною цього середовища, як і сама мова, в зв'язку з цим вони відображають всі зміни, що відбуваються в соціальному оточенні.

У зв'язку з цим в процесі свого існування концепт здатний втрачати зв'язок з деякими мовними одиницями, що раніше служили для його вираження, і притягувати до себе нові. Мінливість концептів пов'язана, перш за все, з тим, що світ постійно змінюється, люди змушені сприймати і обробляти нову інформацію, і внаслідок цього основна одиниця зберігання

інформації або знання повинна бути досить гнучкою і рухливою, щоб встигати за всіма змінами і з легкістю на них реагувати.

З плином часу зміст концептів може поповнюватися новими характеристиками, в зв'язку з чим виникає потреба в нових формах вербалізації, що, в свою чергу, зумовлює появу вторинної репрезентації в мові, наприклад, формування похідних концептів на підставі існуючих. З іншого боку, зміни соціальних, матеріальних умов життя людей ведуть до зміни актуальності деяких концептів, що, в свою чергу, проявляється в мовних змінах: слова виходять з основного словникового запасу, втрачають частотність, що говорить про зниження актуальності відповідних концептів; в семанті слова може утворюватися нове значення, яке конкретизує початкове значення цього слова або навпаки може розвиватися нове значення, метонімічне стосовно початкового значення цього ж слова [58].

Ю. Степанов вважає, що у всіх концептах підсумовуються ідеї, які виникли в різний час, так як історичний час при цьому не має ніякого значення. Крім того, він вважає, що концепти можуть існувати по-різному в різних своїх шарах, вони є «по-різному реальними для людей даної культури» [68].

Підбиваючи підсумок, можна сказати, що чим різноманітніше потенціал знакового вираження концепту, тим більше давнім є цей концепт і тим вище його ціннісна значимість в рамках окремого мовного колективу. Будучи предметним компонентом лінгвокультурного концепту, який можна відстежити і описати, мовне вираження там самим відкриває доступ до вивчення концептів, їх специфіки та функціонування.

Аналіз вербальної об'єктивації понятійної, ціннісної і предметної-образної складових концепту дозволяє досить повно описати конкретний концепт, його місце в лінгвокультурі і в свідомості носіїв мови.

1.5 Концептосфера

Концептосфера - це одне з найважливіших понять в когнітивній лінгвістиці. Це звід знань, який складається з концептів і узагальнює різні знання зовнішнього світу, організовує розумові картини, схеми, символи, поняття, фрейми, сценарії, гештальти (складні комплексні образи зовнішнього світу), пропозиції, когнітеми, існуючий у вигляді абстрактних значень. Термін концептосфера вперше в наукову літературу ввів академік Д. Лихачов. За визначенням науковця концептосфера - це сукупність концептів нації, вона утворюється через всі потенції і комплекси концептів носіїв мови [49].

Концепти становлять дуже різноманітні сфери, в сукупності створюють концептосфери національної мови. Сукупність концептів всіх носіїв певної мови (тобто ментальних одиниць, що відображають пізнану ними дійсність) зазвичай називають концептосферою цієї мови. Д. Лихачов зазначав, що чим багатша культура нації, її література, фольклор, наука, образотворче мистецтво, історичний досвід, релігія, тим багатша національна концептосфера народу [49]. Але концептосферою також називають і упорядковану сукупність концептів, наявних у свідомості окремо взятої людини, а також певної групи людей, об'єднаних за якоюсь ознакою; крім того, концептосферою називають і певним чином організовану систему художніх концептів, представлених у творчості того чи іншого митця (наприклад, художника або письменника) [53]. Дослідженням національних, групових, художніх та індивідуальних концептосфер займається й концептологія – наука, що виникла в межах культурології. Лінгвістична концептологія описує названі в мові концепти лінгвістичними засобами [56, 66]. С. Кошарна також вважає, що концептосфера - це різні типи об'єднання концептів (від бінарних опозицій до концептуальних рядів і множин), що формують концептуальні поля. Об'єднання полів і становить концептосферу [44]. З. Попова і Й. Стернин вважають, що джерелом формування концептів є

пізнавальна діяльність людей. «Концептосфера - область розумових образів, що представляють собою структуроване знання людей» [57]. Крім того, концептосфера носить досить упорядкований характер. Концепти, що утворюють концептосферу, за окремим своїми ознаками вступають в системні відносини подібності, відмінності та ієрархії з іншими концептами.

На думку О. Селіванової, поняття «концептуальна система» є родовим щодо концептосфери і вони не можуть бути ототожненими. За визначенням дослідниці, «концептуальна система – це система концептів у свідомості людини або колективній свідомості етносу, що відтворює у вигляді структурованих і упорядкованих знань уявлення про світ, дійсність і результати внутрішнього рефлексивного досвіду» [63]. Позицію дослідниці підтримують також Т. Космеда і Н. Плотнікова, які запропонували таке визначення концептосфери: «фрагмент концептуальної картини світу, сформованої на основі уявлень людини та репрезентованої сукупністю одиниць пам'яті (концептів), що групуються за тематичною ознакою» [56].

Російський мовознавець Ю. Прохоров запропонував дуже цікаву модель концептосфери, яку можна описати таким чином. Мовна одиниця створює навколо себе певну так звану семантичну сферу. Сукупність семантичних сфер, які реалізуються у процесі організації мовленнєвого спілкування між носіями певної мови, утворює семантичний простір. А. Рудакова пропонує визначити семантичний простір як «фрагмент концептосфери, який отримав вираження за допомогою мовних знаків (слів, фразеологічних сполучень, синтаксичних структур» [60].

Семантичні сфери різних мов різняться як за змістом вербалізованих концептів, так і за принципами їхньої структурної організації. Кожен народ створює концепти тих картин дійсності, які є важливими для нього в конкретний час. Одні й ті самі концепти в різних мовах можуть бути згруповані за різними ознаками або мати різну конотацію. В цих умовах знак можна співвідносити з конкретною семіотичною сферою.

Обидві, і семіотична, і семантична сфери мають ядерні і периферійні характеристики. Сукупність семіотичних сфер утворює семіотичний простір, але їхні периферійні одиниці можуть входити в інші семіосфери, що пов'язує їх всіх на асоціативному рівні у процесі побудови мовленнєвого спілкування залежно від реальної ситуації цього спілкування. Сукупність семантичних і семіотичних сфер, що пов'язані між собою, створює підґрунтя для створення сфери, що буде більшою за ці дві, та буде їх об'єднувати, сфери вищого порядку – концептосфери. Концептосфера побудована за тим самим принципом, що і ті дві сфери, з яких вона складається: у неї також є ядро і периферія.

Концептосфера має тенденцію до постійного збагачення. Вагомий внесок в збагачення концептосфер мови роблять письменники та поети, представники фольклору, працівники окремих професій. Тому деякі дослідники вважають концептосферу мови концептосферою культури. Концептосфера безмежна так само, як і безмежна наша свідомість. Порівняння концептосфер показує, що вони мають ознаки тих культур, компонентами яких вони є. Головною причиною відмінностей концептосфер є різноманіття об'єктивного світу, що відображається у свідомості, а причиною їх однаковості є єдність людського принципу пізнання. Будучи частиною тієї чи іншої концептосфери, концепти різняться не лише конкретним своїм змістом, але й місцем у ієрархічній системі, характером зв'язку з іншими концептами, ступенем своєї актуальності, засобами вербалізації тощо. Саме концептосфери фіксують відмінність у культурному досвіді різних народів.

1.6 Концептосистема

Як вже було зазначено у підрозділі 1.1, концептосистеми можуть бути як індивідуальними, так і груповими. Тому для початку варто розглянути поняття «концептуальна система особистості».

Користуючись визначеннями з різних словників можна зробити висновок про те, що концептуальна система особистості представляє собою багаторівневе, цілісне розуміння, інтерпретацію внутрішнього і зовнішнього світу, суб'єктно-суб'єктивного і суб'єктно-об'єктивного, певне емоційне ставлення до інтерпретацій та їх оцінка (когнітивно-афективна реакція), а також організація життєдіяльності відповідно до цих же інтерпретацій. Однак все вищесказане не припускає, що концептуальна система особистості зводиться лише до системи інтерпретації або до окремих уявлень особистості. Концептосистема включає в себе також весь внутрішній світ особистості, її думки і знання, її стосунки, емоції і переживання, ідеали і мрії, і т. д. Згідно з теоріями нейролінгвістичного програмування у кожної людини є своя, суб'єктивна «карта світу», на якій зображено все, що відбувається навколо і має для неї значення, все те, що вона сприймає, все, чому вірить, відчуває. Іноді в рамках НЛП, а тим більш в гештальт-терапії, це поняття позначається також «досвідом», або сумою уявлень про дійсність. Стосовно природи концептосистеми особистості, слід зазначити, що це понятійна система, феноменологічно-семантичний простір, свого роду багатовимірною картою всього того, що знаходиться всередині - і поза «Себе», ділянки якої мають специфічний і активність. Концептосистема це «Свій світ» особистості, де діють свої закони мислення і поведінки, де є своє специфічне розуміння сенсу і мети життя, соціальних норм, цінностей і явищ, окремих людей, суспільства, всесвіту і т. д. Це «світ», де кожен об'єкт (предмет, явище, ситуація), має свій зміст і призначення, це «світ» де особистість сама встановлює причинно-наслідкові зв'язки. Власна концептосистема це перша і остання, єдина і незамінна реальність

особистості. Концептосистему окремої особистості не можна розглядати окремо від свідомості та діяльності особистості, адже вона є і умовою, і продуктом активності особистості.

I. Малкіна-Пих викладаючи в одній зі своїх робіт поняття «модель світу», характеризує її (модель світу) як саму концептосистему людини. Вона пише наступне: «Кожна людина розробляє власну унікальну модель світу, яка виникає внаслідок комбінації генетично обумовлених факторів і її особистого досвіду. «Модель» включає в себе всі переживання і всі узагальнення, а також всі правила щодо яких застосовуються ці узагальнення. Деякі частини цієї моделі зазнають певних змін у міру фізіологічного розвитку та відповідно до нового досвіду, у той час, як інші частини цієї моделі є незмінними» [51].

На думку О. Селіванової, концептосистема і ментальний лексикон перебувають у відношенні «ціле - частина», оскільки концептосистема — це єдиний рівень представлення знань, що поєднує мовну, сенсорну й моторну інформацію [64]. Концептосистема не є стабільною. Навпаки, вона динамічна, весь час змінюється під впливом постійного процесу пізнання. Водночас слід зазначити: концептосистеми в різних людей не збігаються, що залежить не тільки від їхнього інтелектуального рівня, а й від життєвої практики.

Компонентами концептосистеми є фрейми. Фрейм (від англ. - «каркас, остов», «будова, структура, система», «рамка», «окремий кадр фільму» та ін.) — це структура, що репрезентує стереотипні, типізовані ситуації у свідомості (пам'яті) людини і призначена для ідентифікації нової ситуації, яка ґрунтується на такому ж ситуативному шаблоні. За Мінським, який і ввів це поняття в науковий обіг, фрейм — це ієрархічно впорядкована репрезентація певної стандартної ситуації дійсності [54]. У пам'яті людини зберігається великий набір різноманітних фреймів, які актуалізуються під час сприймання нових сцен. Як і вся концептосистема, фрейм має мовну й позамовну сутність. Він репрезентує у свідомості людини стереотипну ситуацію і

зв'язки цієї структури з деякими іншими видами інформації, наприклад, як користуватися фреймом і що робити, коли певні плани не здійснилися. Фрейм не є закритою структурою. Він може доповнюватися шляхом поглиблення інформації про ситуацію, образного (символічного, метафоричного та ін.) уявлення про неї. Ідея фреймів знайшла своє застосування в дослідженні механізмів розуміння природної мови.

З концептосистем окремих особистостей, що пов'язані між собою певною спільною ознакою, складається концептосистема певної групи. Саме ця спільна ознака буде впливати на процес пізнання та обробки інформації окремими особистостями так, що у свідомості окремих людей з'явиться щось спільне, що і сформує потім спільну концептосистему для групи. З групових концептосистем складається концептуальна картина світу певного народу.

1.7 Мовна та концептуальна картини світу

Одним з основних питань концептології є питання про співвідношення концептів та одиниць мови. Увага когнітивістів сконцентрована на проблемах, що пов'язані із систематизацією потоку інформації, а процеси пізнання, синтезу та аналізу інформації є основними об'єктами їхніх досліджень. Особлива увага приділяється процесам категоризації, класифікації світу. Процес концептуалізації явищ дійсності відбувається за допомогою мови, тож у дослідженнях мова виступає основним інструментом. Лінгвоконцептологія – нова міждисциплінарна наука, яка виникла наприкінці ХХ-го ст. і зараз має чітко окреслені об'єкт і предмет та активно вивчається науковцями. Вона є "міждисциплінарним інтегративним підходом до розуміння і моделювання свідомості, пізнання, спілкування, діяльності" [7]. А. Белова притримується думки, що поряд з інтенсивністю досліджень у межах концептології може з'явитися небезпечна тенденція: спроба до концептуалізації будь-якого слова [10]. Лінгвоконцептологія вивчає

культурні концепти, що зафіксовані в мові. Предмет її дослідження - етнічні особливості носіїв певних мов, зокрема й сукупність групових стереотипів (поведінкових і когнітивних). Якщо концепт має своє вираження у мові, це забезпечує найзручніший та найточніший опис. Когнітивна лінгвістика, натомість, має встановлювати взаємозв'язок між одиницями мови та ментальними сутностями, які вони позначають, переходячи від констатації представлених мовою фактів до їх пояснення у світлі когнітивної діяльності [49].

Ми погоджуємося з О. Кубряковою і вважаємо, що мова є однією з найяскравіших когнітивних здатностей, а її адекватне пізнання відбувається при аналізі в двох системах: на перетині когнітивістики та теорії комунікації [47].

Антропоцентризм – основа всіх когнітивно-комунікативних досліджень, адже за допомогою мовних засобів людина пізнає світ та активно сприймає потоки інформації. Зважаючи на те, що слово вважається одиницею зберігання знання, лексикон людини – це необхідна база для її мовної здатності; інакше кажучи, лексикон - це сховище концептів концептуальної системи, яке фіксує людський досвід [48]. За допомогою мовних одиниць інформація закріплюється в поняттях, які складають серцевину концептуальної картини світу. Дійсність сприймається людиною крізь призму мовних та культурних особливостей, що сформувалися та закріпилися в певній мовній групі, і саме на цьому принципі базується відображення реальності у мовній картині світу. З існуючої концептуальної репрезентації дійсності в етносвідомості кожна людина інтерпретує явища навколишнього світу.

Процеси категоризації, членування, сегментації світу, що відбуваються переважно завдяки вербальним засобам мови, складають поняття мовної картини світу. В. Сімонок вважає, що елементами мовної картини світу є семантичні поля, а концептуальної – поняття і надпоняття, які є константами

свідомості [65]. Національна специфіка виявляється тоді, коли з'являються відмінності у процесі передачі інформації, що знаходиться поза межами концептуальної картини світу, оскільки специфіка сприймання кожним народом навколишнього світу та існування окремих етнічних мовних картин світу підтверджуються універсальним, загальними законами людського мислення.

Існують розбіжності між концептуальною та мовною картинами світу. У концептуальній картині світу важливими є фонові знання, в яких прихований досвід. Це ніби «фонд колективних знань, у вербалізації яких немає особливої необхідності, але це не є свідченням їхньої потенційної невербалізованості» [63]. Концептосферична категоризація разом з урахуванням етномовного та культурологічного кодів, які є характерними для окремих етнолінгвокультурних груп, закріплені в концептуальній базі носіїв певної мови. С. Тер-Мінасова зауважує: «Культурна та мовна картини світу тісно пов'язані, знаходяться у стані безперервної взаємодії та походять до реальної картини світу, а точніше просто до тієї дійсності, що оточує людину» [72]. Детальне відображення культурного життя мовленнєвих спільнот відбувається завдяки мовним явищам, і саме тому вони є цінними об'єктами дослідження лінгвоконцептології.

Антропологічний напрям в науці, тобто увага до внутрішнього світу особистості, вплинув на розширення меж лінгвістики. Таким чином, сфера когнітивних інтересів на даному етапі розвитку лінгвістики є одним з найактуальніших об'єктів дослідження. Згідно з когнітивним підходом до вивчення мови, людина – це носій певного досвіду та знань, вона безпосередньо відіграє важливу роль у формуванні мовних значень. На сучасному етапі свого розвитку лінгвістика займається аналізом мов через призму мовної картини світу. Такий аналіз мов безпосередньо впливає на виникнення системи «людина-світ-мова». Таким чином, одним із

найголовніших завдань когнітивної лінгвістики є «вивчення відображеної в мові системи знань» [3].

У питанні мовної картини світу лінгвісти зауважують, що вона містить в собі не тільки мовне втілення концептуальної картини світу, а також мовні засоби вираження знань про неї. Зараз науковці намагаються вирішити питання про те, як максимально зблизити мовну картину світу і концептуальну.

На думку О. Комара, «мова – це основна форма, в якій відображені наші уявлення про світ» [42]. Мова - це культурне надбання усього народу, та відображає його менталітет, психологічний характер. Саме завдяки мові людина здатна до соціалізації, тобто до процесу отримання певних знань, їх опрацювання, акумуляції та передачі в соціум.

«Мовна картина світу» та «концептуальна картина світу» є фундаментальними науковими поняттями. Ще В. Гумбольдт стверджував, що в «кожній природній мові є характерний для неї огляд світу» [32]. Подальшим розвитком поглядів В. Гумбольдта займались неогумбольдтіанці.

Щодо українських наслідників та прихильників ідей В. Гумбольдта, видатним науковцем-неогумбольдтіанцем в українській лінгвістиці є О. Потебня, який вніс величезний вклад у розвиток цього напрямку.

Багато мовознавців займались питанням визначення мовної картини, а саме: Ю. Караулов, Н. Сукаленко, Л. Вайсгербер, А. Вежбицька. Зокрема, у сучасних дослідженнях превалює гіпотеза лінгвістичної відносності, авторами якої є Е. Сепір, Б. Уорф, Л. Вайсгербер. Вони притримуються думки про те, що потрібно пізнавати світ з позиції мови. Вони вважають, картина світу може сформуватися лише у процесі безпосереднього контактування людини з оточуючим середовищем, тобто за допомогою соціалізації.

Наступне твердження, яке варто розглянути, це – «картина світу об'єктивується у мові». І. Штерн наводить наступне визначення мовної

картини світу – це «спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу, інтерпретація навколишнього світу за національними, концептуальними канонами» [77]. Вона безпосередньо відтворюється в свідомості людей, які належать до того чи іншого етносу, передається із покоління в покоління. Багато лінгвістів дійшли до висновку, що картина світу, по-перше, є вихідним глобальним образом світу, по-друге – лежить в основі світогляду людини.

В. Маслова у своєму підручнику наводить наступне визначення: «Картина світу – створений людиною суб'єктивний образ об'єктивної дійсності – це не дзеркальне відображення світу, а завжди певна його інтерпретація» [52]. Концептуальна та мовна картини світу є невід'ємними частинами ціннісного образу людини.

Беручи за основу праці Ю. Апресяна, Г. Колшанського, В. Телії надалі у нашій магістерській роботі будемо розглядати концептуальну картину світу як ідеальне утворення, до складу якого входять структурно організовані компоненти. Зважаючи на той факт, що у створенні концептуальної картини світу задіяні різні типи мислення, ми припускаємося думки про те, що вона є значно ширшою від мовної. Варто додати, що поняття «концептуальна картина світу» досліджувалося представниками різних наук та наукових напрямків, зважаючи на свою власну категоризацію та предмет дослідження.

Б. Серебренніков та О. Кубрякова у своїх працях позначають концептуальну картину світу через термін «картина світу». Вони відносять до основних завдань мовознавства: встановлення зв'язку картин світу з мовою, а також вивчення фіксації мисленнєвого змісту засобами мови.

Мова займає провідне місце в загальній картині світу. Мовний аспект має неабияке значення для репрезентації концептуальної картини світу в

різних національних культурах. Існує дві одночасно пов'язані між собою проте суперечливі думки щодо мовної картини світу:

1) картина світу, пропонована мовними одиницями, відрізняється від наукової,

2) кожна мова створює свою власну картину, яка відображає дійсність не так, як це роблять інші мови.

Більшість науковців сходяться у думці про те, що мовна та концептуальна картини світу тісно пов'язані одна з одною. Тобто, мова дає можливість з легкістю пояснити зміст концептів, адже слова складаються в речення та утворюють мовлення. У нашій дипломній роботі ми спробуємо порівняти мовну та концептуальну картини світу та з'ясувати їх характерні відмінності (див.:Табл. 1.1).

Таблиця 1.1.

**Мовна і концептуальна картини світу:
характерні відмінності**

Критерій порівняння:	Мовна картина світу	Концептуальна картина світу
Швидкість розвитку	Поступовий розвиток	Стрімкий розвиток
Приналежність	Індивідуальна	Єдина майже для всіх мовних колективів
Швидкість змін	Змінюється дуже повільно	Знаходиться у постійній динаміці
Свідомість	Створюється національною свідомістю	Породжується наївною свідомістю

Аналізуючи Таблицю 1.1 ми дійшли висновку про те, що у свідомості людства концепти з'являються та розвиваються незалежно від ступеня їх

вербалізованості, але досліджуючи мовні одиниці можна спостерігати розвиток як окремо взятого концепту, так і концептуальної картини світу загалом. Науковці наголошують на тому, що вивчення концептів допомагає виявити особливості світосприйняття народу, а також краще дослідити та уявити їх концептуальну та національну картини світу.

1.7.1 Фразеологічна картина світу як складова частина мовної картини світу

У фразеологічному складі мови лінгвокультурна спільнота ідентифікує свою національну самосвідомість. Образна основа фразеологізмів відображає характерологічні риси народного світогляду, що є складовою частиною поняття «менталітет». На основі цього в мовознавстві прийнято розглядати фразеологічний склад мови як найбільш прозору її підсистему для втілення етнокультури. Саме в фразеологічному складі мови концептуалізуються не тільки знання людини про картину світу і всі типи відносин суб'єкта до її фрагментів, а й нібито запрограмована участь мовних концептів разом з їх використанням у багатьох поколіннях для трансляції еталонів і стереотипів національної культури. Практично незаперечною є теза, що фразеологія - найбільш самобутнє явище, оскільки є тією областю мовних явищ, де сам зміст культури певного колективу в певну епоху відображається безпосередньо, що фразеологізми завжди якоюсь мірою відображають світогляд народу [64]. У традиційному розумінні фразеологічна одиниця відображає не фрагмент дійсності, названий компонентами фразеологічної одиниці, а передає інформацію про об'єктивну дійсність, отриману в результаті вторинної номінації, тому в її семантиці міститься великий обсяг додаткової інформації, яка відображає і акумулює національно-культурний досвід соціуму / етносу. В силу своєї відтворюваності в мові і стійкості фразеологічні одиниці несуть в собі безліч культурних установок, будучи засобом передачі концептів та образів з покоління в покоління. Кожна

фразеологічна одиниця характеризується специфічним співвідношенням семантичних компонентів - денотативного і конотативного, кожен з яких виконує особливу роль в концептуалізації схованого у фразеологічній одиниці лінгвокультурного «відбитка» дійсності [71].

Фразеологічна картина світу - це одне з фундаментальних понять і розглядається як компонент світобачення людини, як сукупність загальнолюдських та індивідуальних знань про світ, як результат творчого відображення в нашій свідомості не тільки дійсного світу, а й щось можливого, пережитого нами, хоча і не відображає реальності. З одного боку, це якесь ідеальне, ментальне утворення - сума предметних значень і уявлень про реальний світ, з іншого боку, це побічно-похідне утворення, що об'єктивується фразеологічними значеннями. Зв'язок між фразеологізмами та ментальними рисами народу можна простежити за двома напрямками: йдучи від ментальних рис, знайти їх відображення в фразеологізмах, і навпаки - за допомогою аналізу фразеологізмів виявити ментальні риси, характерні для народу - носія мови. Багатство мови - це багатство і її фразеології, тобто стійких словосполучень, зворотів, влучних і крилатих слів. Дуже часто за такими словами і зворотами лежить цілий світ, історична епоха - факти побуту, уявлень і вірувань наших предків, реальні події далекого минулого.

У сучасній лінгвістичній літературі неодноразово зазначалося, що в семантиці більшості фразеологічних одиниць має місце конотативний культурний компонент, який є свого роду транслятором інформації про культуру того чи іншого народу. Культурна конотація постає як категорія, що співвідносить різні семіотичні системи - мову і культуру: через конотативний культурний компонент фразеологічного значення, стрижнем якого є образна основа фразеологічних одиниць, виражаються культурні знання носіїв мови. Фразеологізми - одні з мовних універсалій, без яких не існує мови [2]. Більшість фразеологічних одиниць пов'язані з людиною, сферою її діяльності, навколишнім світом, з її внутрішнім і духовним світом.

Фразеологічною одиницею називається існуюча в мові на даному етапі його історичного розвитку постійна комбінація словесних знаків: гранична і цілісна; відтворена в мовленні її носіїв; заснована на внутрішній залежності членів; що складається мінімум з двох визначених одиниць лексичного рівня, що знаходяться у сталій послідовності; граматично організована за існуючими моделями словосполучень або речень, або моделями, що існували у мові; володіє єдиним значенням.

Фразеологія, займаючи певне місце в мовній картині світу, бере активну участь у створенні її національно-специфічного колориту. Образи в основі фразеологізмів є загальними для членів одного мовного суспільства. Тому у фразеології найяскравіше відбиваються особливості національного менталітету і національної мовної картини світу.

Фразеологічні одиниці завжди звернені до суб'єкта, тобто виникають вони не лише для того, щоб описувати світ, але й більшою мірою для того, щоб інтерпретувати, оцінювати і висловлювати до нього суб'єктивне ставлення. Фразеологічний склад мови - це віддзеркалення національної самосвідомості тієї чи іншої лінгвокультурологічної спільноти [39].

Фразеологічний склад мови носить яскраво виражений національний характер, що отримує відображення в структурі, складі компонентів, образності і семантиці фразеологічних одиниць. У фразеології втілений дух, психологія народу - носія мови, що накладає відбиток на смислову, змістовну сторону одиниці, в основі якої лежать образи, іноді пов'язані з суто національними реаліями. Специфічність фразеологічного складу визначається також умовами життя народу, географічним положенням, історією, культурою, традиціями, релігією та іншими факторами.

Таким чином, самотність фразеологізмів визначається як внутрішніми законами мови, так і екстралінгвістичними факторами. Структурні особливості фразеологізмів залежать від типу мови і способів

вираження граматичних співвідношень, лексичний склад - від способів номінації, що наявний в мові, образність і семантика - від способів подання в мовах тих чи інших явищ об'єктивної дійсності» [74]. Крім семантичної інформації, фразеологізми містять інформацію, яка є специфічною тільки для даного народу.

Фразеологічний фонд будь-якої мови дуже індивідуальний. В. Гак вважає, що можна розмежувати національну і культурну специфіку фразеологічної одиниці. На його думку, національна специфіка визначається об'єктивним і суб'єктивним факторами. Об'єктивний фактор проявляється в природі і культурних реаліях, властивих тільки даному народу, суб'єктивний передбачає довільний вибір мовних засобів в різних мовах для вираження однакових явищ. Культурна специфіка обумовлюється елементами матеріальної і духовної культури конкретного суспільства, його історією, звичаями, природно-географічними особливостями» [25].

Фразеологічна картина світу виступає як сукупність знань про світ, перш за все, на рівні буденної свідомості, а тому є «наївною картиною світу». У сталих зворотах мови закріплюються типові фрагменти дійсності (стан, дія, якість, кількість, ситуація, ступінь і т.д.), переосмислені таким чином, що за ними стоять суттєві зв'язки. Ці ситуації стають стереотипом поведінки людей, обумовленим культурно-національним світобаченням.

Особливістю фразеологічної картини світу є її властивість в найбільш яскравій образній формі висловлювати дух народу, його менталітет, закріплювати культурно-історичний досвід пізнання світу у вигляді образних сталих зворотів, які оцінюють явища і предмети, дії та стани і т.д. Тому фразеологічна картина світу містить не тільки раціональну, а й емоційну інформацію про дійсність [70].

Це універсальна, образна система особливих мовних одиниць, що передають особливості національного світобачення. Її ознаками є:

універсальність, антропоцентризм, експресивність. С одного боку, фразеологічна картина світу являє собою фрагмент мовної картини світу, з іншого - мовний феномен національно-культурної спадщини. Її основою є образне світобачення, що формується в процесі багатолітнього осягнення і переосмислення людиною навколишньої дійсності. Вона відтворює картину світу в сфері повсякденного і побутового спілкування людей і тому є близькою до наївної [75].

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I

Як бачимо, термін “концепт” – складний, суперечливий і багатоаспектний феномен. Дискутуються питання про структуру концепту (то наголошують на недоцільності його стратифікації, то на його структурованості), вербалізації (концепт – повністю вербалізована одиниця, частково або зовсім не вербалізована) та класифікації (за різними параметрами: поява у концептосфері, розвиток структури, первинність, актуальність, типи знання, смисловий обсяг тощо). Неоднозначно вчені визначають підхід, у межах якого здійснюють трактування концепту, актуалізуючи когнітивний, культурологічний, інтегративний аспекти.

Таким чином, на сучасному етапі у мовознавстві неможливо відслідкувати єдину думку у трактуванні і класифікації концептів. Незалежно від типів концептів, всі вони є структурними ланками, будівельним матеріалом концептосфери певної мови, в якій можна виділити менші утворення.

Отже, аналіз теоретичних джерел показує, що утверджені в мовознавстві підходи до тлумачення понять «концепт», «концептосфера» дозволяють з нових позицій розглядати закономірності та особливості кореляції мови, свідомості та культури, а, отже, відкривають нові варіанти взаємодії когнітивного мовознавства, лінгвокультурології, психології культурології, філософії. Також з'являється можливість розширити рамки змістовного аналізу мовних явищ, що додає значно більшу глибину і ефективність семантичним дослідженням.

Найважливішим поняттям когнітивної лінгвістики є поняття концептосфери – області знань, складеної з концептів як її одиниць. Принциповим для сучасної лінгвістики є розмежування концептосфери і семантичного простору мови, яке називають терміном мовна картина світу.

Безпосередня картина світу включає як змістовне, концептуальне знання про дійсність, так і сукупність ментальних стереотипів, що визначають розуміння і інтерпретацію тих чи інших явищ дійсності. Така картина світу називається когнітивною, адже вона є результатом пізнання дійсності.

РОЗДІЛ II Аналіз фразеологічних та пареміологічних одиниць на позначення концепту «бідність»

2.1 Прийоми аналізу концепту

Існує два основних напрямки в методиці лінгвокогнітивного аналізу. Перший передбачає, що дослідження починається з деякого обраного концепту, далі підбираються всі можливі мовні засоби його вираження, які потім і аналізуються.

Другий напрямок передбачає, що дослідження починається з певного ключового слова, до якого підбираються різноманітні контексти його вживання. Це дозволяє вивчити семантику даного слова, виявити набір семантичних ознак, які воно здатне виявити в процесі вживання. З цього набору семантичних ознак реконструюється відповідний лексичний або фразеологічний концепт.

Зауважимо, що другий підхід (від мови до сенсу) не завжди дає ті ж результати, які отримані логічним шляхом (від сенсу до мови). Очевидно, обидва підходи мають свою цінність і доповнюють один одного. У багатьох дослідженнях використовуються обидва підходи.

2.2 Вибір ключового слова

Ключове слово - це обумовлена дослідником лексична одиниця, яка найбільш повно номінує досліджуваний концепт. В якості такого слова вибирається найбільш уживане найменування, досить узагальнене за своєю семантикою (середнього ступеня абстракції), бажано стилістично нейтральне слово - праця, доля, будинок, побут, щастя, жінка, чоловік, свобода тощо. Добре, якщо ключове слово при цьому виявляється багатозначним - ключові слова, які мають багато значень (що встановлюється

по тлумачних словників) одразу ж дають досліднику досить багатий матеріал для когнітивної інтерпретації.

Зручніше вибирати субстантивну форму ключового слова, оскільки субстантивна форма забезпечує найбільш широкий номінативний охоплення денотата і дає можливість легше підбирати синоніми і антоніми.

Необхідно відзначити, що ключові слова є не у всіх концептів, їх функції можуть виконувати стійкі і фразеологічні словосполучення (наприклад, біла ворона, перша скрипка), концепт може не мати мовного позначення і може бути в такому випадку номінований розгорнутим словосполученням.

Для дослідження лінгвістичних концептів, характерних для будь-якого стилю, жанру або окремого автора, вибір ключового слова може бути здійснений по частотності його вживання у відповідних текстах.

У будь-якому випадку концепт повинен бути названий, інакше подальше його лінгвістичне дослідження виявиться неможливим. Для нашого дослідження ми обрали концепт з назвою «*Armut/Бідність*».

2.3 Побудова та аналіз семи/семантими ключового слова

Для побудови семантими ключової лексеми необхідно виявити всі семантими, які вона здатна позначати. В першу чергу вивчаються словникові тлумачення цієї лексеми.

До словникових матеріалів додаються приклади з різноманітних текстів. Вони дозволяють дещо розширити словникові тлумачення, іноді скорегувати їх. Буває корисним звернення до етимологічних довідок, що розкриває процес розвитку і становлення семантими ключової лексеми. Завдяки етимології можна зрозуміти послідовність становлення семантичних ознак концепту, особливо в тих випадках, коли в ході історичних змін в

семантиці якісь ланки розвитку семантеми випали і в сучасному її вживанні не фіксуються.

Таким чином за допомогою тлумачного словника встановлюємо такі значення лексеми *Armut*:

- a) *das Armsein; Bedürftigkeit*
- b) *Dürftigkeit, Kummerlichkeit, Kargheit*
- c) *im weiteren und übertragenen Sinn - jeglichen Mangel*

Конкретний зміст терміна змінюється залежно від історичного, культурного чи соціологічного контексту і частково залежить від суб'єктивних, а іноді й емоційних чи культурних цінностей.

Хоча походження основного прикметника *arm* є суперечливим, воно здебільшого приписується германському корінню *-arþma-*, що означає «самотній, осиротілий, покинутий» і асоціюється з грецьким *erēmos* (ἐρήμος) «самотній». Застарілий термін на позначення "дуже великої бідності" - *Mendizität* (від лат. *Mendicitās*).

Також за допомогою словника синонімів можна встановити синонімічний ряд, який допоможе розширити уявлення про ядро концепту. Аналіз синонімів ключового слова, що вербалізує досліджуваний концепт, дає можливість виявити диференційні ознаки даного концепту, що виявляються в зіставленні лексем, що належать до синонімічного ряду. Для лексеми були знайдені такі синоніми: *Ärmlichkeit, Bedürftigkeit, Besitzlosigkeit, Elend, Geldmangel, Geldnot, Mittellosigkeit, Not, Unvermögendheit; (umgangssprachlich) Dalles; (landschaftlich) Armutei; (veraltet) Pauperität; (besondersRechtssprache) Existenzgefährdung, Armseligkeit, Dürftigkeit, Kargheit, Knappheit, Kummerlichkeit, Mangel, Spärlichkeit*.

2.4 Побудова цілісної структури концепту

Для побудови цілісної структури концепту спочатку потрібно виділити та проаналізувати ядерні, базові та периферійні шари концепту.

Ядро номінативного поля встановлюється за допомогою:

- розширення ключового слова завдяки встановленню синонімічного ряду (для цього використовуються словники синонімів і фразеологічні словники);
- аналізу контекстів, в яких зустрічається номінація досліджуваного концепту (художні, публіцистичні тексти);
- вибірки будь-яких номінацій досліджуваного концепту, включаючи okazіональні, індивідуально-авторські, описові.

Тож, виходячи з того, що серед значень лексеми *Armut* домінують «*Armsein/kein Geld haben*», можна стверджувати що такі компоненти входять до ядра концепту: *Armut* – *Mittellosigkeit*, *Geldnot*. До базових компонентів відносимо наступні: *Wohnungsmangel*, *Hunger*, *Verlust des Erfolgs*, *schlechtes ungesundes Leben*, *Depressionen*, *Leiden*, *völliger Zusammenbruch*.

Лексема, що номінує концепт, може бути використана в складі фразеологізму. В цьому випадку фразеологізм також входить в номінативне поле відповідного концепту, а аналіз значення фразеологізму дозволяє встановити певні ознаки відповідного концепту.

Наше дослідження присвячене саме фразеологічним та пареміологічним одиницям німецької мови на позначення концепту «*Armut*», але варто зауважити, що ми обрали не класичний метод аналізу: до номінації концепту були підібрані синоніми, а також похідні слова (інші частини мови), і пошук здійснювався у фразеологічних словниках і списках не тільки за наявністю найменування концепту у складі фразеологічної одиниці, а й за наявністю назви концепту або її похідних у поясненні значення фразеологізму.

2.5 Аналіз пареміологічних та фразеологічних одиниць

Життя в бідності і багатстві індивідуума і його сім'ї впливає на багато життєвих сфер. Аналіз виразів ми розпочали з того, що виокремили вирази, що містять позитивну та негативну конотацію бідності. Не зважаючи на те, що сама лексема має негативне значення, існує доволі багато виразів, що описують бідність з іншого боку, як позитивне явище.

Результати нашого дослідження ми розділимо на дві частини: перша відображає аналіз пареміологічних виразів, що містяться у словнику Карла Фрідріха Вільгельма Вандера «*Deutsches Sprichwörter-Lexikon*», в якому міститься найбільша колекція німецьких прислів'їв та приказок, що існує на теперішній час; друга частина містить результати досліджень фразеологічних виразів, знайдених у словнику «*Duden, Band 11: Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten*».

2.5.1 Аналіз виразів зі словника «*Deutsches Sprichwörter-Lexikon*»

Для аналізу були відібрані вирази, що містяться в словникових статтях «*die Armut*», «*der Arme*» і «*arm*»: статті у словнику розподілені за тематичними та граматичними ознаками. На нашу думку, аналіз варто було проводити використовуючи всі існуючі варіанти лексем, пов'язаних з досліджуваним концептом, адже такий аналіз дає змогу отримати більше фактичних прикладів та допомагає створити більш повну загальну картину концепту.

Розглянемо спочатку вирази, що описують власне бідність та життя в бідності як негативне явище:

Armut ist nicht gut und tut nichts Gutes; Armut ist über alles Kreuz; Armut weh tut; Armut ist eine böse Krankheit; Armut ist eine große Not; Armut ist die

größte Plage. – у бідності немає нічого хорошого, вона руйнує абсолютно все, це найгірша біда, найважча хвороба, найбільша чума.

Arme und Kranke müssen viel ertragen; Armut weh tut; Der Arme lebt so, wie nasses Holz brennt; Armut muss zu Fuß gehen; Armut ist so angenehm, wie wenn ein Hund ins Bad kam. – життя в бідності неприємне і важке, на долю бідних випадає багато проблем.

Der Arme hat überall das schlechte Ende vom Seil in der Hand; Armut hat viele an den Galgen gebracht; Armut ist noch schlimmer als begraben sein. – бідність часто є причиною смерті, а іноді навіть смерть краще ніж життя в бідності.

Wenn der Arme spricht, so ist es eine schlechte Geschichte. – якщо бідний щось розповідає, то це завжди сумна історія.

Деякі вирази підтверджують компоненти концепту, що буди віднесені нами до базових. Бідність - відсутність найнеобхіднішого навіть для фізичного функціонування. Наприклад, нестача житла:

Arm ist, wer nirgendwo zu bleiben hat; Der Arme bildet ein kleines Haus. – бідний не має, де лишитись, а якщо має власне житло, то воно замале.

Однак, в той же час багатство завдає і занепокоєння. Бідний не так боїться бід і втрат, як багатий, адже бідному немає чого втрачати. Тому бідність ототожнюється з безпекою:

Armut kann nichts verlieren; Der Arme schläft in Sicherheit; Der Arme wohnt sicher; Armut ist kostenfrei/zollfrei; Armut ist eine gute Ringmauer.

Проблема постійної нестачі продуктів харчування та голоду – одна з провідних тем, пов'язаних з досліджуванним концептом. Взагалі вирази з лексемами на позначення їжі досить різноманітні та цікаві для дослідження, можна зробити висновок, що їжа – один з головних показників бідності/багатства, адже той, хто завжди ситий - багач:

Der Arme ist reich, wenn er satt ist; Des Armen Mahl ist kurz und schal; Der Arme ist bald mit seinem Mahl fertig; Des Armen Speck ist bald geschmolzen. - у бідного завжди мало їжі, тому його прийом їжі короткий, а їстівні запаси швидко закінчуються.

Die Armen kochen mit Wasser, die Reichen mit Wein; In eines Armen Küche riecht es nicht nach Braten; Dem Armen fällt das Brot nimmer auf die Butter; Ein Armer, der nur Leckerbissen essen will, muss lange hungern können; Arme suchen keine Kuchen; Armut kocht dünne Suppen. – для бідних смачна їжа – розкіш, адже їм ледве вистачає на найнеобхідніші продукти харчування.

Wer bei den Armen will zu Tische gehen, muss sich selber mit Brot und Wein versehen. - той, хто сідає за стіл у бідняка, має принести вино й хліб з собою.

Тема повсякденного життя розкривається на декількох рівнях. По-перше, бідність супроводжують біди, а багатства – удача. В соціології навіть існує так званий «ефект св. Матвія». Він полягає в тому, що високе положення в суспільстві сприяє акумуляції привілеїв, а низьке - поглибленню депривації. Даний ефект виявляється і в прислів'ях про бідність і багатство. Важке життя бідняка відображено так:

Ein Armer muss sich nach seiner Decke strecken; Wie sich der Arme legt, liegt er nicht gut; Dem Armen entfällt selten etwas; Der Arme liegt immer hart, auf welche Seite er sich legt. – бідному завжди не щастить, як би сильно він не намагався.

Bekommt der Arme ein Stück Brot, so reißt es ihm der Hund aus der Hand. – а навіть якщо бідняку пощастило, його все одно потім спіткає невдача.

Armut altet auch den Mann; Arm ist, wen Sorge grau macht. – бідність додає сивини у волоссі, адже бідняк завжди переживає багато незгод.

Деякі вирази стосувались негативних якостей, що часто притаманні бідним, а також тих якостей, які отримують люди, коли стають бідними:

Dem Armen wird immer das Ärgste zu Teil; Armut und Hoffart sind oft gepaart; Armut und Furcht lügen gern. – бідні люди гордовиті та схильні брехати.

Armut lehrt viele Böses; Armut macht blöde; Armut stiehlt frohen Mut; Armut bringt Ungeduld; Armut ist ein böser Ratgeber; Armut ist nicht gut, denn sie bricht Mut. – бідність не навчить нічому хорошому, вона робить людину слабшою, дурнішою та більш нетерплячою.

Також бідність показується у негативному плані через те, що бідних людей зневажають, не прислухаються до їх проблем. Тож до компонентів периферії концепту можемо додати компонент «неповага з боку оточуючих». Це можна проілюструвати на прикладі наступних виразів:

Armut ist ein Gut, das alle Menschen hassen; Armut ist niemand Freund; Den Armen bittet niemand zur Hochzeit; Armut ist ein unwerter Gast. Armut ist eine schlimme Gesellschaft; Wer arm ist, dem hilft niemand. – ніхто не любить бідних, їм ніхто не хоче допомагати, їм не пропонують одружуватися, ніхто не любить перебувати в компанії бідного.

Armen Mann kennt niemand; Arme neidet man nicht; Der Arme gehört hinter die Tür; Wenn der Arme ein Sprichwort macht, verbreitet es sich nicht. – ніхто не хвилюється про бідних, їх не слухають і не чують, навіть коли вони кажуть щось важливе.

Armut bleibt verschmäht; An die Armut will jedermann die Schuhe wischen; An des Armen Barte lernt der Junge scheren. – бідністю гребують, бідних не поважають.

Доволі цікавою є сфера сакрального в дослідженні бідності і багатства. Релігія важлива в житті і бідної, і багатой людини. Але найчастіше Бог благоволить та захищає саме бідняків:

Arm heißt - Gott erbarm!; Der Arme ist Gottes Glückstopf; Die Armen sitzen im Paradiese auf der ersten Bank; Was man dem Armen Gutes tut, kommt Christo selbst zugut; Wer für die Armen sorgt, der ist Gottes Helfer. – Бог любить бідних, і благословляє тих, хто допомагає бідним.

Der Armen Hand ist Gottes Beutel; Wer Armen gibt, gibt Gotte; Wer den Armen verachtet, verachtet Gott; Wer dem Armen leiht, dem zahlt Gott die Zinsen; Wer dem Armen schenkt, leiht dem Reichen (Gott). – Тому, хто дає бідним, дає потім сам Бог.

Wer dem Armen sein Ohr verstopft, den hört Sankt Peter nicht, wenn er klopft. – той, хто не хоче чути бідного, потім не буде почутий святим Петром.

Wenn der Arme dem Reichen gibt, so lacht der Teufel. - чорт сміється, коли бачить, як бідний подає багатому.

З останньою тезою перегукується теза про те, що допомагати бідним – це добра справа, і ця допомога повертається потім тому, хто її надав:

Armen geben ist eine gewisse Einnahme; Dem Armen helfen in der Qual, ist das beste Kapital; Wer Armen gibt, wird nimmer arm; Wer dem Armen gibt, dem wird sein Korn zu Weizen; Wer dem Armen gibt, dem wird es nicht mangeln; Wer die Armen liebt, schafft böse Hunde aus seinem Hause fort; Wer einem Armen hilft, gedenkt a sich selbst; Je mehr man dem Armen abschneidet, desto grösser wird das Brot; Wer den Armen gibt, wird, einen Schatz im Himmel haben. – той, хто допомагає бідному, робить добро самому собі, адже воно потім повертається вдвічі більшим.

Wer dem Armen ein Brot nimmt, dem wird es zu Kieselsteinen; Wer dem Armen Decke nimmt, wird bald im Doppelpelz frieren. – а от той, хто забирає у бідного, потім про це пожалкує.

Man hilft dem armen nicht mit Augen, die weinen, sondern mit Händen, die geben. – бідним треба допомагати не співчуттями, а матеріально.

У цій же тематиці виділяємо також думку про те, що бідність варто шанувати, але краще триматися від неї подалі та спостерігати зі сторони:

Es ist besser die Armen vor deiner Tür als du vor ihrer; Die Armut und der Tod werden von vielen gelobt, aber nur von wenigen gewünscht; Die Armut zu loben ist leichter als zu ertragen. – краще допомагати бідному, ніж самому бути бідним; бідність і смерть хвалять, але ніхто собі не бажає.

Die Armut begleitet Verachtung, den Reichtum - Begierden, das Glück - Neid, aber lieber beneidet als beleidet. – краще, щоб тобі заздрили, а не співчували.

Для того, щоб мати гроші, треба працювати, тому якщо людина лінива, вона й бідна, лінощі – основна причина бідності:

Armut ist Faulheit Lohn; Armut ist groß, aber Faulheit noch größer; Armut ist die Tochter der Faulheit.

Було виявлено вирази, що вказують на те, чому людина стає бідною, і частіше за все причина пов'язана не із зовнішніми факторами, а із внутрішнім бажанням людини:

Der ist arm gewisslich, der spricht hätte ich; Der ist nicht arm, der nichts hat, sondern der, welcher viel verlangt; Der ist und bleibt arm, der nicht praktizieren, lügen und trügen kann; Es wird keiner arm, als wer nicht rechnen kann. – бідний не той, що нічого не має, а той, хто багато вимагає; бідною ніколи не стане людина, яка вміє рахувати, хитрувати, викручуватись.

Бідність у сфері моралі розкривається через такі реми, як «честь», «соромно/не соромно». З наведених нижче прикладів випливає, що бідність амбівалентна, оскільки вона може асоціюватися, як з наявністю сорому (особливо в ситуації бідності) так і з його відсутністю. Отже, існує два варіанти: або соромитися бідності, або позбутися почуття сорому взагалі.

Armut hat keine Scham; Armut macht schamlos; Ein Armer, der sich schämt, bekommt nichts; Verschämter Armer bekommt nichts. – бідність позбавляє людину почуття сорому; якщо бідний буде соромитись просити, то він нічого не отримає.

Einen Armen schämt ist leicht geschehen; Armut schändet nicht. – бідного легко пристидити, бідність не осоромлює.

Armut macht ebenso viel Hahnreien wie Diebe. – бідність руйнує принципи моралі, наприклад, підштовхує до подружньої зради, або крадіжки.

Бідність розглядається як той стан, який важко приховати, в цьому плані вона порівнюється з коханням, яке також неможливо приховати:

Der ist recht arm, der seine Armut nicht verbergen kann; Armut und Liebe sind schwer zu verbergen.

Armut soll man zeigen und Reichtum verschweigen. – бідність потрібно показувати, а багатство замовчувати.

Бідність часто пов'язують з розвитком мистецтва, називають її матір'ю всіх мистецтв:

Arm und ruhmsüchtig wie ein Maler; Armut ist aller Kunst Stiefmutter; Armut ist der Künste/Weisheit Mutter; Armut lehrt viele Künste; Wäre Armut nicht, so wäre eine Kunst; Armut lehrt geigen, singen. – бідність вчить творити; не було б бідності – не було б і творчості.

Arm sein ist eine Kunst, wer's kann. – бідність – це мистецтво, але тільки для тих, хто вміє творити.

Під час аналізу виявляємо рему позитивних рис характеру, властивих бідній людині, а негативних – багатію. Бідний зазвичай сміливий, дотепний, мудрий. Багатий же характеризується скнарістю, боягузством, жадібністю.

Спочатку розглянемо приклади, що висвітлюють позитивні якості бідної людини:

In den Armen Tasche verdirbt viel Weisheit; Armut hat den sechsten Sinn; Armut hat einen Sinn mehr, denn andere Leute; Armut zieht Weisheit; Armut schärft den Verstand; Armut ist sinnreich; Armut und Verstand gehen selten Hand in Hand. – бідність робить людину кмітливою, додає їй розуму та мудрості.

Armut bei bösen Jahren lehrt einem viel erfahren; Armut erfährt viel; Armut erfährt, aber sie macht nicht fett. – бідність – це безцінний досвід, вона багато чому вчить людину по життю, але в той же час в останньому прикладі зазначено «бідність приносить багато досвіду, але не робить товстим», тобто бідність, звичайно, дає багато життєвих знань, але не приносить грошей їжі.

Armut ist Erfinderin aller Dinge; Armut sucht neue List; Armut sucht neue Wege. – бідність робить людину винахідливою, метикуватою, змушує шукати нові шляхи для виходу з певних ситуацій.

Wie Arme was verdienen, lehrt die Armut ihnen; Armut treibt zur Arbeit. – бідність привчає людину до праці та вчить заробляти.

Armut hat Mut; Armut heilt Hochmut. – бідність додає сміливості та позбавляє від гордовитості.

Окремої уваги заслуговує доволі великий за об'ємом сегмент виразів, які стосуються порівняння багатства і бідності. В них частіше за все порівнюється важке життя бідняка з життям багача у розкоші, чесноти бідних завжди протиставляються жадібності та нечесності багатих.

Arm und reich gelten selten gleich; Arm und reich gesellen sich nicht wohl; Wenn der Arme Schulze wird, ist es Zeit, dass der Reiche auswandert. – не існує рівноправ'я між багатими і бідними, багаті і бідні не уживаються разом.

Wäre der Arme eine Mokka Bohne, der Reiche tränke ihn als Kaffee; Der Arme schenkt ein und der Reich trinkt den Wein; Die Armen müssen frieren, um

den Reichen das Feuer zu schüren; Die Armen müssen geben, dass die Reichen können leben; Die Armen müssen tanzen, wie die Reichen pfeifen; Die Armen helfen die Füchse fangen, damit die reichen in Pelzen prangen; Armut ist des Reichen Hand, Zunge, Auge und Fuß; Armut ist des Reichen Kuh; Armut studiert, Reichtum jubiliert; Der Arme krebst, wenn der Reich fischt. – багатії живуть за рахунок бідних; бідні люди завжди працюють на багатих, а ті в свою чергу їх використовують як завгодно.

Der Arme ist gestorben, ehe der Reiche in die Tasche greift; Wenn der Arme kommt, ist der Reich blind. – багаті не поважають бідних, ігнорують їх, шкодують грошей на допомогу бідним.

Wenn der Arme einen Diamanten trägt, so sagen die Leute, es sei ein Kiesel, trägt der Reiche einen weißen Stein, so nennen sie ihn einen Diamanten. – на недоліки багатих часто не звертають уваги, а до переваг бідних ставляться зневажливо.

Der Arme muss sein Wort halten und der Reiche hält's, wenn er Gewinn davon hat. – бідний завжди виконує обіцяне, багатий – тільки тоді, коли має з цього вигоду.

Der Arme kann nicht, der Reiche will nicht. – бідний не має можливості, а багатий – бажання.

Besser arm, jung und weise, als reich, alt und ein Narr; Besser arm und fromm, denn der Schalk im Reichtum; Arm auf dem Lande ist besser als reich zur See; Besser eine Arme verheiraten als mit einer Reichen zanken; Armut in Ehren ist besser als Reichtum mit Schände. - краще бідний, але чесний, ніж багатий, але з ганьбою, і взагалі краще бути бідняком, але хорошою людиною, ніж багатієм, але з поганими людськими якостями.

Wer mit der Armut umgehen kann, der ist reich. – той, хто може впоратися з бідністю, і є по-справжньому багатим.

Дуже часто зустрічаємо порівняння бідності і жадібності, у всіх випадках жадібність описується як найгірша риса характеру людини, і стверджується думка про те, що краще бути бідним, ніж жадібним, також

вказується, що бідняк страждає, тому що змушений, а жадібний – тому що сам так забажав:

Dem Armen mangelt viel, dem Geizigen alles; Der Arme friert, der Geizige erfriert; Der Arme leidet, weil er muss, der Geizige, weil er will; Der Armut geht viel ab, dem Geize alles.

Вище був представлений аналіз цінностей, пов'язаних з бідністю і багатством в таких сферах, як економіка, повсякденність, мораль і релігія. Додамо до цих сфер сім'ю як одну з найважливіших соціальних тем, як для бідних, так і для багатих верств населення.

Тема сім'ї частіше зустрічається у виразах, що стосуються бідних. Особливість сім'ї бідного селянина - це велика кількість дітей, також варто відмітити доволі цікаве протиставлення «бідні мають багато дітей, а у багатих є багато корів (тобто багато їжі)» :

Der Arme hat die meisten Kinder. Arme haben die Kinder, Reiche die Rinder. Dem Armen beschert Gott alle Jahre ein Kind und dem Reichen ein Rind.

Можемо також висунути тезу про те що, бідність завжди перевіряє будь-які стосунки на міцність, і у більшості випадків руйнує їх, адже стає причиною сварок:

In Armut erkennt man den Freund; Armut prüft Freundschaft. – бідність перевіряє дружбу, показує, хто насправді є другом.

Der Armut ist niemand Freund. – ніхто не хоче дружити з бідним.

Von Armut kommt Zank in der Ehe; Wenn Armut zur Tür eingeht, fliegt die Liebe zum Fenster hinaus. – бідність стає причиною сварок, приносить розбрат у шлюб, руйнує кохання.

Варто відмітити, що у проаналізованих виразах дуже часто піднімається тема рівності, висувається твердження про те, що незалежно від матеріального стану усі люди рівні перед Богом:

Arm oder rik, im Himmel ist alles glik; Arm und Reich ist bei Gott alles gleich.

Arm oder reich, der Tod macht alles gleich; Arm und Reich gilt dem Tode gleich. – після смерті неважливо багатий ти чи бідний.

Der arme isst, wann er was hat, der Reiche, wann er will, ist er auch satt. – хоч бідний їсть, коли має їжу, а багатий, коли йому заманеться, все одно обидва ситі.

На особливу увагу заслуговують вирази, які описують власне саме явище бідності:

Armut sticht überall; Zur Armut führen alle Straßen; Armut findet alle Weg und Stege; Armut findet alles auf den ersten Griff; Wer der Armut entlaufen will, muss schnelle Füße haben. - бідність є скрізь і буде завжди, знайде нові шляхи, від бідності складно сховатися, втекти.

Окремо варто розглянути, на нашу думку, наступні вирази:

Den Armen machet reich der Wein, drum sollt er allzeit trunken sein. – бідного багатим робить вино, але для цього він має постійно бути п'яним. Це єдиний знайдений нами вираз, що пов'язаний зі стереотипною думкою про те, що бідні люди частіше зловживають алкоголем, що дає привід вважати, що в німецькій культурі такий стереотип не є поширеним.

Er ist niemand so arm; dass er nicht helfen könnte; und niemand so reich; dass er nicht Hilfe braucht. – ніхто не може бути настільки бідним, щоб не змогти допомогти, та ніхто не може бути настільки багатим, щоб не потребувати допомоги. Цікавим, на нашу думку, є використання лексеми «допомога, допомагати» для вираження особливостей концептів «бідність» та «багатство»: тобто навіть заможні люди іноді потребують допомоги (хоча бідні люди частіше потребують допомоги), і навіть бідні люди можуть чимось допомогти (хоча частіше допомагають багаті).

2.5.2 Аналіз виразів зі словника «Duden, Band 11: Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten»

У словнику аналіз проводився за ключовими словами «arm», «Armut», а також додатково досліджувались ключові слова «reich», «Reichtum», адже аналіз антонімічного поняття також може надати змогу дослідити концепт методом порівняння. Також для більш глибокого аналізу були досліджені фразеологічні одиниці зі словникової статті «Geld», обираючи цю статтю для аналізу ми керувалися тим, що в основі концепту «бідність» закладена рема «не мати грошей», що підтверджують результати аналізу виразів з попереднього підрозділу роботи.

Розглянемо реми, що є спільними для виразів з даного словника, та словника, досліджуваного у попередньому розділі. Ідея про те, що всі люди рівні, незалежно від грошей і статків, прослідковується у виразах з обох словників:

Arm und reich (alle Menschen ohne Unterschied) – і бідний і багатий (тобто усі люди без виключення) – цей сталий вираз акцентує увагу на тому, що існує чіткий розподіл людей, що всіх людей можна оцінити за величиною їх матеріальних статків.

Arm oder reich, der Tod mach alles gleich. – підкреслюється думка про те, що після смерті вже буде неважливо, скільки грошей людина мала за життя. У багатьох виразах можемо простежити ідею, що проголошує нерівність людей з різними статками у буденному житті, але головне – те, що перед Богом усі люди рівні.

Der Arme fängt den Fuchs, der Reiche trägt den Pelz. – цей вираз доповнює ідею, описану нами у попередньому підрозділі – багатії живуть за рахунок бідних; бідні люди завжди працюють на багатих.

Також у ході дослідження було виявлено спільність у досліджуваних виразах щодо таких тем:

Großer Reichtum, wenig Schlaf. – бідні сплять краще, адже їм немає про що хвилюватися (мається на увазі їм не варто хвилюватись про те, що у них щось вкрадуть).

Dem Armen fehlt Brot, dem Reichen Appetit. – багаті не цінують те, що мають.

Arme Leute zählen ihre Schäflein zweimal. – бідність змушує людину бути більш уважною, цінувати та обережати те, що вона має.

Besser arm in Ehren als reich in Schanden. – краще бути бідним, але чесним, ніж нажити багатство завдяки поганим вчинкам.

Armut schändet nicht. – не варто стидатися бідності.

Wenn der Arme etwas hat, so gibt er gern. – якщо бідний щось має, він з легкістю цим ділиться (антитеза до тези про те, що багаті люди зазвичай жадібні).

Далі представлений аналіз виразів, які ми вважаємо цікавими для дослідження; вони не зустрічались у попередньому словнику, та мають структуру, що відрізняється від структури виразів, що аналізувались раніше.

Arm sein wie eine Kirchenmaus – бути бідним як церковна миша. Цікавою, на нашу думку, є етимологія цього виразу: зазвичай миші живуть в приміщеннях, де є їжа, а оскільки у церквах їжа не зберігається, церковна миша не має що їсти; тому якщо людину порівнюють з церковною мишею, це означає, що їй не вистачає грошей навіть на продукти, необхідні для життя.

Von der Hand in der Mund leben – віддавати усі зароблені гроші на предмети першої необхідності, про людину настільки бідну, що їй ледве вистачає на їжу. *Nichts mehr zu knabbern haben.* – (дослівн.) не мати нічого поклювати. Цей вираз синонімічний до попереднього, про скрутне матеріальне становище, коли немає грошей навіть на їжу.

Auf den Hund kommen (in schlimme (oft finanzielle) Umstände geraten). – опинитися у скрутному (матеріальному) становищі. Нами було знайдено декілька варіантів походження цього виразу:

1. У середні віки гроші зберігали у дерев'яній скрині, на дні якої малювали собаку. Тому той, хто витратив усі гроші зі скрині (забрав їх та побачив дно), той буквально "дійшов до собаки";
2. Собака був постійним компаньйоном людини ще з кам'яного віку. Якщо полювання тривалий час було невдалим, одного із сторожових собак забивали, щоб з'їсти.
3. Собака використовувалася як тяглова тварина лише в тому випадку, якщо людина не могла дозволити собі коня чи осла.

Die Karte und die Kanne, macht manchen zum armen Manne. – карти й чарка роблять бідним. Залежності (ігрова та алкогольна) призводять до бідності, варто зауважити, що це лише другий знайдений нами вираз, що розкриває цю тему, що дає підставу вважати, що проблема залежностей і бідності не є дуже актуальними для німецькомовної спільноти.

Keine großen Sprünge machen können (keine großen finanziellen Mittel zur Verfügung haben) – стрибати невисоко (мати невеликі матеріальні статки).

Auf großem Fuß leben – (дослівн. жити на великій нозі) жити на широку ногу. Про людину, яка витрачає багато грошей. Етимологія виразу : у Середньовіччі якщо людина була дуже багатою та заможною, вона показувала це за допомогою свого взуття – воно було довгим та з гострими носками. Нами також був знайдений антонімічний вираз з такою ж лексемою: *Nichts an den Füßen haben (kein Geld haben, arm sein).* – не мати нічого на ногах (не мати грошей, бути бідним).

У аналізованих виразах доволі часто зустрічалась лексема «Beutel/Tasche – сумка/гаманець», що пояснюється тим, що зазвичай люди носять з собою гроші саме в сумках:

Das ist das Leiden in der Welt, der eine hat den Beutel, der andere das Geld.
– життя влаштоване так, що хтось має лише гаманець, а хтось - гроші.
Ще один приклад виразу, який підкреслює нерівність між багатіями та бідняками.

Tief in den Beutel greifen müssen. – бути змушеним лізти (за грошима) глибоко в сумку. Про ситуацію, коли потрібно витратити багато грошей.

Ein großes Loch in jmds. Beutel reißen. – зробити велику дірку в сумці. Про щось, що коштує дуже дорого.

Jmdm. das Geld aus der Tasche ziehen. - змусити когось віддати гроші, досл. «витягнути у когось гроші із сумки».

Aus leerer Tasche kann niemand Geld zahlen. – з пустої сумки ніхто не зможе заплатити. Якщо сумка порожня, там немає грошей, щоб щось купити.

Arm am Beutel, krank am Herzen. – порожньо в сумці і серце болить. Стосується хронічної чи миттєвої нестачі грошей (жартівл.). Цей вираз є початком вступного вірша першої балади Гете "Шукач скарбів".

Фразеологічні одиниці, що описують багатство і багатіїв, частіше за все містять акцент на таких якостях, як жадібність, скнарість та марнотратність:

Wie Made im Speck leben (in Überfluß, in Reichtum leben); in Saus und Braus leben (ein üppiges, verschwenderisches Leben führen); Leben wie Gott in Frankreich (im Überfluß, Luxus leben.); Im Geld schwimmen; Jmdm, rinnt das Geld durch die Finger (jmd. ist verschwenderisch); Das Geld zum Fenster hinauswerfen (sein Geld leichtsinnig ausgeben) – про життя багатіїв кажуть: жити як черв'як в салі, жити як Бог у Франції, плавати у грошах. Про багатіїв, які бездумно витрачають забагато грошей кажуть: викидати гроші через вікно, гроші витікають крізь пальці.

Am Geld hängen; Rheumatismus zwischen Daumen und Zeigefinger haben (geizig sein.) – висіти на грошах, мати ревматизм між великим та вказівним пальцями (бути жадібним). Ці вирази стосуються такої риси характеру як жадібність, частіше за все вони стосуються багатих людей. Другий з цих двох виразів є доволі оригінальним і специфічним, він стосується жести «гроші», коли людина потирає великий та вказівний пальці, ревматизм – це захворювання опорно-рухового апарату, що часто перешкоджає нормальній його роботі та здатності людини вільно рухати кінцівками. Отже, якщо у

людини «ревматизм між вказівним та великим пальцями», вона неохоче витрачає гроші, тобто є скнарою.

Зустрічаються також вирази з різко негативною конотацією багатства та грошей:

Nach Geld stinken. – смердіти грошима; *Geld wie Dreck haben.* – мати багато грошей, мов бруду. Обидва вирази містять лексеми з негативною конотацією, слова «смердіти» та «бруд» асоціюються з чимось неприємним, тому гроші тут зображені як негативне явище.

Серед виразів на позначення поняття «багатство» знаходимо й такі, що стосуються не матеріальних, а духовних цінностей. Теми любові, дружби, здоров'я та почуттів зображені так:

Der ist reich, der Freunde hat. – багатий той, у кого є друзі; *Besser in der Tatsache kein Geld, als ohne Freund in dieser Welt.* – краще не мати грошей, ніж не мати жодного друга. Друзі ціняться більше ніж гроші, але є і суперечливі вирази, які можна протиставити попередній тезі: *Beim Gelde hört die Freundschaft auf.* – там, де починаються гроші, закінчується дружба; *Wer reich ist, hat viele Freunde.* – у багатіїв дуже багато друзів. Тут гроші зображені як щось, що може або зруйнувати справжню дружбу, або стати причиною появи великої кількості друзів, але така дружба не буде щирою.

Liebe ist der größte Reichtum. – кохання – найбільше багатство.

Wer sich nicht freuen kann, ist ein armer Mann. – бідний той, хто не вміє радіти. Це один з небагатьох виразів, що розкриває ідею про те, що бідність буває не тільки матеріальна, але й духовна

Der Gesunde ist unwissend reich. – якщо людина здорова, вона вже багата, хоча й не розуміє цього. Багатство – це не тільки гроші, це перш за все здоров'я, тому що жодні гроші не здатні вилікувати від усіх хвороб.

Nicht mit Geld zu bezahlen sein. – щось, що неможливо купити за гроші. Про духовні цінності, які неможливо порівняти з жодними статками.

Далі розглянемо вирази, що безпосередньо описують бідну людину:

Blank sein, pleite sein – бути бідним (пустим), банкрутом.

In den roten Zahlen sein. – (дослівн.) бути у червоних цифрах. Мається на увазі мати збитки, втрачати гроші.

Keinen müden Euro; eine müde Mark; keinen roten Rappen. – жодного євро, жодної марки, жодного сантимата. Цікавою є різноманітність номінацій різних валют, використана для відтворення однієї тези – «не мати грошей».

Wo Geld fehlt, da ist das Brot teuer. – там, де немає грошей, навіть хліб дорогий. Мається на увазі, що хліб – це завжди найдешевша їжа, але для тих, хто не має грошей, навіть хліб є дуже дорогим.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II

У другому розділі сформовано та описано основні засади аналізу концепту, а також на практиці досліджено мовний матеріал, зібраний з двох німецькомовних словників.

Бідність впливає на багато життєвих сфер індивіда: окрім логічних «матеріальних» наслідків бідності, таких як нестача житла або їжі, спостерігається також вплив бідності на моральну сферу, поведінку та стосунки особи з іншими представниками суспільства. Також для повноти аналізу були проаналізовані вирази на позначення лексем «багатство» та «гроші», на нашу думку, часткове дослідження антонімічного концепту «багатство» допомогло доповнити уявлення про досліджуваний концепт, адже до тез, що описують багату людину, можна сформувати антитези, що за принципом логіки та протиставлення будуть відповідати опису бідної людини.

Зважаючи на різну специфіку словників, з яких відбирався мовний матеріал, нам вдалося розглянути одиниці як пареміологічного, так і фразеологічного фонду німецької мови. Варто зауважити, що для формування тез-елементів, які потім увійшли до польової моделі концепту, переважно використовувались твердження, отримані в результаті аналізу саме паремій, а не фразеологізмів.

Було проаналізовано більш ніж 400 пареміологічних та фразеологічних одиниць; всі вони були згруповані за тематиками, наприклад, одиниці на позначення рис характеру, або одиниці на позначення соціального статусу, та детально описані.

РОЗДІЛ III Моделювання концепту на основі аналізу обраних фразеологічних та пареміологічних виразів

3.1 Метод моделювання концепту

У сучасних природних і гуманітарних науках моделювання розуміється як метод пізнання дійсності, кінцевим результатом якого є побудова спрощеної моделі з метою більш глибокого розуміння об'єкта дослідження, особливо недоступного для безпосереднього спостереження, упорядкування його властивостей в певну структуру, встановлення тотожностей і відмінностей між однорідними і різнорідними елементами і т.д. Модель, таким чином, є універсальним інструментом наукового пізнання, що сприяє створенню ідеалізованої проєкції досліджуваного об'єкта і дозволяє прогнозувати його розвиток і перспективи вивчення. Характерною рисою моделі вважається її наочний характер, що виявляється в наявності узагальненої схеми, що включає в себе максимум компонентів, що утворюють її структурне наповнення. Однак конкретна реалізація моделі не обов'язково охоплює всі її елементи, а лише деякі, задані необхідними і допустимими умовами її реалізації.

Моделювання концепту – це, фактично, спроба реконструювати аналог певного фрагменту дійсності, відображеного у свідомості в формі концептуального утворення. «Цей аналог створюється з метою збереження та поширення знань (інформації) про оригінал... та завжди виконує пізнавальну роль, виступаючи засобом пояснення» [31].

Як зазначалось у першому розділі цієї роботи, більшість учених обстоює ядерно-периферійний принцип організації концептів. Ядро – це словникові значення певної лексеми, яка і є назвою концепту, периферія-суб'єктивний досвід, конотації та асоціації. У їх трактуванні ядру відповідає пропозиційна (відносно істинна, несуперечлива) інформація, а периферії –

асоціативно-термінальна (метафорична) і модус – оцінно-емотивний компонент.

В нашому дослідженні ми моделювали концепт в термінах ядра, ближньої та дальньої периферії, інтерпретаційного поля. Ми вважаємо, що на мисленеву одиницю, яка кодує концепт в універсальному предметному кодї індивіда, накладається базовий шар, актуальний для всіх носіїв мови. Цей шар покриває ядро та ближню периферію концепту, складається з компонентів або концептуальних ознак, які в середині цього шару утворюють різні концептуальні шари. Базовий шар оточує дальня периферія концепту, яка складається з другорядних, менш значимих ознак та інтерпретаційного поля концепту.

У цьому розділі будуть викладені та описані етапи моделювання концепту «бідність» на основі результатів аналізу фразеологічних та пареміологічних одиниць, зображених у попередньому розділі.

3.2 Моделювання ядра концепту

Метою першого етапу є моделювання ядра концепту, що відбувається на основі лексикографічного матеріалу, отриманого під час компонентного аналізу словникових дефініцій. Основним завданням цього етапу є визначення понятійного компоненту (понятійної основи або ядра концепту).

Як відомо, понятійний компонент є найбільш значущим елементом в структурі концепту і утворює його ядро, крім цього виділяють периферію концепту, що утворюється завдяки інтерпретаційному полю концепту.

Крім того, на цьому етапі ми вважаємо за необхідне пояснити відмінності термінів «концепт» і «поняття». З поняттям традиційно пов'язують семантику слова. Але поняття в своєму класичному розумінні стосується лише конвенціональних узагальнених ознак явища або предмету, в той час як за словом можуть ховатися образи, оцінки, поведінка, культурні

особливості людини. Концепт розуміється як ментальне утворення високого ступеня абстрактності і включає, на відміну від поняття, не тільки вербалізовані, типові ознаки явища або предмета, а й всі конотації, обумовлені культурою певного народу, сферою вживання образних уявлень.

Концепти як елементи свідомості цілком автономні від мови, і мовні засоби своїми значеннями передають лише частину концепту, що підтверджується існуванням численних синонімів, різних визначень і описів одного і того ж концепту. Значення слова - це спроба дати уявлення про зміст концепту, його межі, або його окремі характеристики. Таким чином, концепт є планом змісту мовного знаку і включає в себе крім предметної співвіднесеності всю комунікативно-значущу інформацію. Відповідно, тільки частина концепту знаходить свою мовну об'єктивацію (репрезентацію).

Отже, для першого етапу – моделювання ядра концепту розглянемо визначення лексеми «Armut» у декількох тлумачних словниках німецької мови:

- a) *das Armsein; Bedürftigkeit*
- b) *Mittellosigkeit*
- c) *Dürftigkeit, Kümmerlichkeit, Kargheit*
- d) *ein Fehlen von materiellen Mitteln, ein Mangel an Chancen, ein Leben zu führen, das einem gewissen Minimalstandard entspricht*
- e) *das Fehlen von Fähigkeiten, Fertigkeiten, geistige Armut*
- f) *im weiteren und übertragenen Sinn - jeglichen Mangel*
- g) *veraltend: die Gesamtheit armer Menschen*

Під час дефініційного та етимологічного аналізу базової лексеми-вербалізатора концепту нами було виявлено, що до ядра досліджуваного концепту відносяться такі основні елементи: *jeglichen Mangel* (нестача будь чого), *ein Fehlen von materiellen Mitteln* (відсутність матеріальних засобів/грошей).

Навколоядерна зона містить такі компоненти: *Bedürftigkeit* (незабезпеченість), *Kargheit* (убогість), *Kümmlichkeit* (скупість), *keinem Minimalstandard entsprechen* (невідповідність мінімальному стандарту). Ядро та навколоядерна зона зображені на Схемах 3.1 (українською мовою) та 3.1.1 (німецькою мовою).

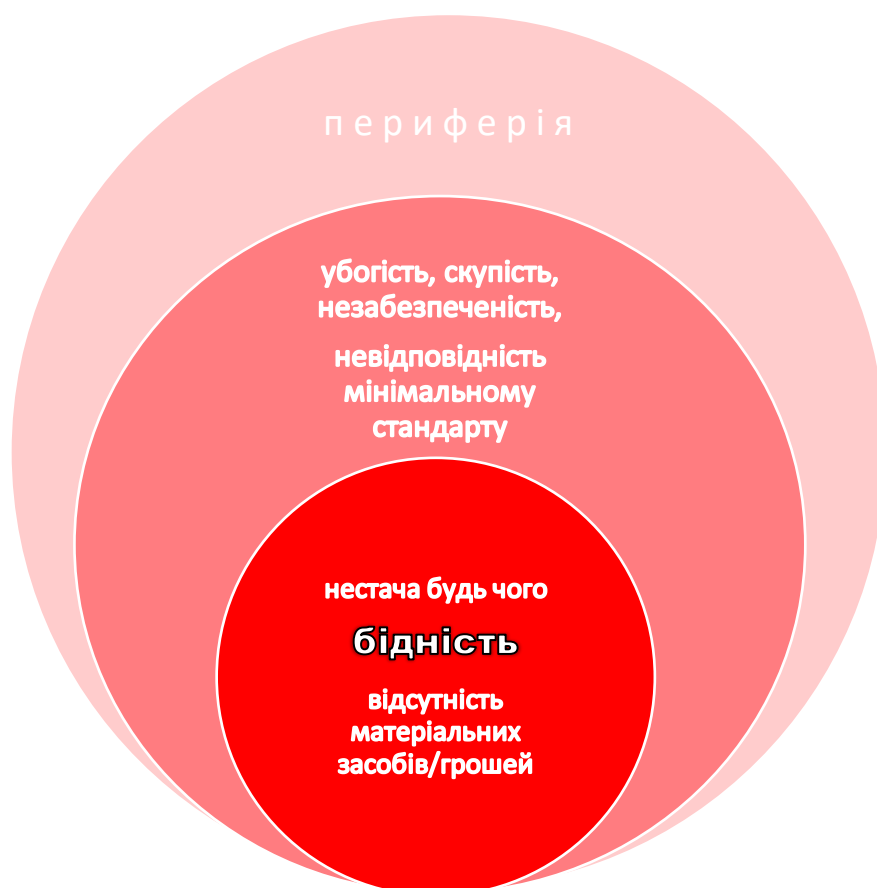

Схема 3.1 Ядро та навколоядерна зона концепту «бідність»

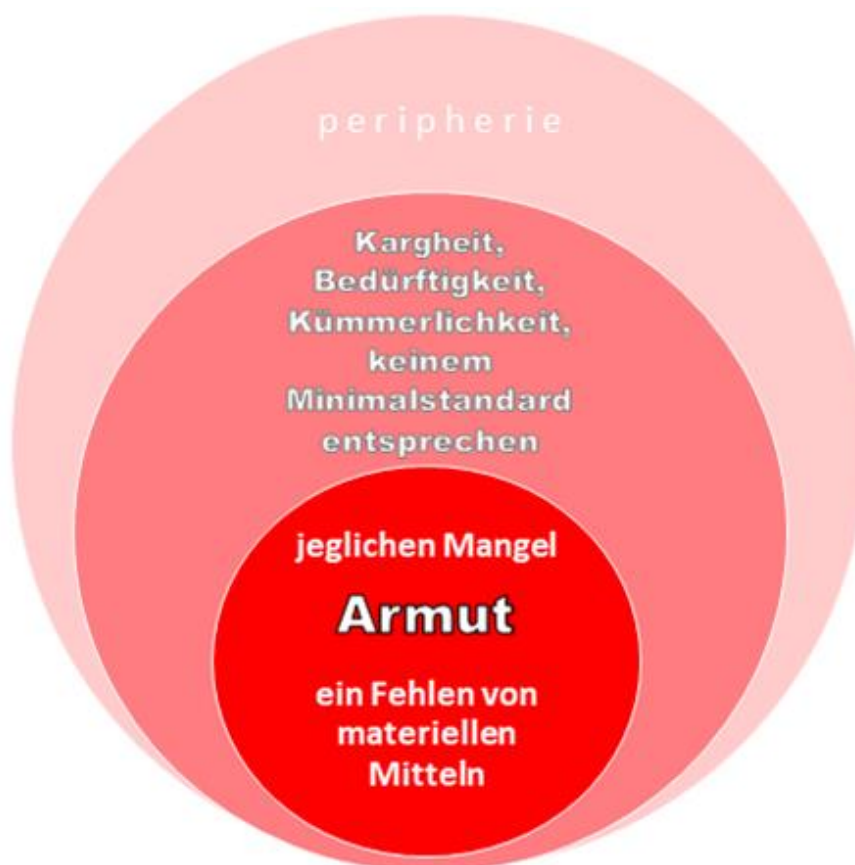

Схема 3.1.1 Kern und Umfeld vom Kern des Konzepts «Armut»

3.3 Моделювання периферії концепту

Другий етап передбачає розподіл елементів по ближній, дальній і крайній периферії. Зважаючи на те, що ми досліджували лише одиниці пареміологічного фонду німецької мови, модель концепту буде базуватися лише на змісті паремії, знайдених нами під час дослідження та детально розглянутих у попередньому розділі цієї роботи.

Особливою зоною інтерпретаційного поля слід вважати пареміологічну зону, під якою розуміється сукупність тверджень і уявлень про явище, яке відображає концепт, в національних пареміях - прислів'ях і приказках. Без сумніву, пареміологічна інформація відноситься до інтерпретаційних полів

концепту, оскільки являє собою саме інтерпретацію концепту у народній свідомості.

Пареміологічна зона - особлива зона в структурі концепту, оскільки вона відображає не сучасне, а переважно історичне уявлення про ставлення свідомості народу до концепту і розуміння народу різних сторін цього концепту. Опис паремій передбачає:

- інтерпретацію сенсу кожної з паремій у вигляді деякого твердження про концепт;
- узагальнення пареміологічних змістів (зведення близьких змістів до одного більш узагальненого);
- визначення відносної частоти вираження тих чи інших змістів в зібраному пареміологічному матеріалі - в скількох пареміях виражений той або інший зміст, встановлення найбільш часто об'єктивованих пареміологічних змістів;
- моделювання пареміологічної зони концепту як сукупності змістів, виражених пареміями, за спадаючою частотою вираження даних змістів в пареміях.

Когнітивна інтерпретація паремій передбачає, що на основі аналізу їхнього змісту формуються відповідні когнітивні ознаки у вигляді тверджень про концепт. Якщо не вдається сформулювати ознаку як твердження, то така паремія виключається з подальшої інтерпретації як така, що не несе для сучасного носія мови однозначної інформації.

Пареміологічні вирази можуть бути і досить яскравими, і актуальними для змісту концепту, але для того, щоб можна було стверджувати, що пареміологічний вираз входить в структуру концепту необхідна процедура верифікації пареміологічних змістів.

Якщо експериментальна верифікація пареміологічного матеріалу неможлива, досліднику слід керуватися своїм уявленням про популярність і

«правильність» паремій і включати в опис тільки відомі і «справедливі» паремії.

Проаналізовані нами у попередньому розділі цієї роботи пареміологічні одиниці були відібрані з двох найавторитетніших джерел у цій галузі, тому ми вважаємо, що досліджуваний пареміологічний матеріал повністю відповідає вимогам верифікації.

На основі аналізу емпіричного матеріалу у нас з'явилась можливість сформулювати когнітивні ознаки концепту у вигляді тверджень, наступним кроком є формування тез (нижче виділені жирним шрифтом), які потім будуть включені у периферію концепту:

- у бідності немає нічого хорошого, вона руйнує абсолютно все, це найгірша біда, найважча хвороба, найбільша чума – **біда/Not, хвороба/Leiden, чума/Pest, негативне явище/ negatives Phänomen.**
- життя в бідності неприємне і важке, на долю бідних випадає багато проблем – **важке життя/ schwieriges Leben, проблема/Problem, неприємність/ Ärger.**
- бідність часто є причиною смерті, а іноді навіть смерть краще ніж життя в бідності – **смерть/ Tod, гірше ніж смерть/ schlimmer als Tod.**
- якщо бідний щось розповідає, то це завжди сумна історія – **сум/ Trauer.**
- бідність - відсутність найнеобхіднішого навіть для фізичного функціонування. Наприклад, нестача житла: бідний не має, де лишитись, а якщо має власне житло, то воно замале - **нестача житла/ Wohnraummangel, замале житло/ zu kleine Gehäuse.**
- бідний не так боїться бід і втрат, як багатий, адже бідному немає чого втрачати, тому бідність ототожнюється з безпекою – **безпека/ Sicherheit, спокій/ Ruhe, нема чого втрачати/nichts zu verlieren.**

- їжа – один з головних показників бідності/багатства, для бідних смачна їжа – розкіш, адже їм ледве вистачає на найнеобхідніші продукти харчування – **нестача їжі/ Nahrungsmangel, мало їжі/ wenig Nahrung.**
- бідність супроводжують біди, а багатства – удача; бідному завжди не щастить, як би сильно він не намагався – **постійні невдачі/ständige Erfolglosigkeit, не щастить/Pech.**
- бідняк завжди переживає багато незгод – **незгоди/ Missgeschick.**
- бідні люди гордовиті та схильні брехати – **гордовитість/ Arroganz, брехня/ Lüge.**
- бідність не навчить нічому хорошому, вона робить людину слабшою, дурнішою та більш нетерплячою – **слабкість/Schwäche, нетерплячість/ Ungeduld, нічого хорошого/ nichts Gutes.**
- бідних людей зневажають, не прислухаються до їх проблем - **неповага з боку оточуючих/ Respektlosigkeit von anderen.**
- ніхто не любить бідних, їм ніхто не хоче допомагати, їм не пропонують одружуватися, ніхто не любить перебувати в компанії бідного – **самотність/Einsamkeit, відсутність підтримки/ Unterstutzungsmangel.**
- ніхто не хвилюється про бідних, їх не слухають і не чують, навіть коли вони кажуть щось важливе – **ігнорування/ Ignorierung.**
- бідністю гребують, бідних не поважають – **зневага/Verachtung, неповага/ Respektlosigkeit.**
- найчастіше Бог благоволить та захищає саме бідняків; Бог любить бідних, і благословляє тих, хто допомагає бідним – **благовоління, любов Бога/ Gefallen, Liebe von Gott.**
- бідність варто шанувати, але краще триматися від неї подалі та спостерігати зі сторони – **відчуженість/ Entfremdung.**
- лінощі – основна причина бідності – **лінощі/ Faulheit.**

- бідний не той, що нічого не має, а той, хто багато вимагає; бідною ніколи не стане людина, яка вміє рахувати, хитрувати, викручуватись – **невміння пристосуватись/ Unfähigkeit sich anzupassen.**
- бідність амбівалентна, оскільки вона може асоціюватися, як з наявністю сорому так і з його відсутністю. Отже, існує два варіанти: або соромитися бідності, або позбутися почуття сорому взагалі – **безсоромність/ Schamlosigkeit, сором/Schande.**
- бідність руйнує принципи моралі, наприклад, підштовхує до подружньої зради, або крадіжки – **аморальність/ Unmoral.**
- бідність важко приховати – **важко приховати/ schwer zu verheimlichen.**
- бідність часто пов'язують з розвитком мистецтва, називають її матір'ю всіх мистецтв; бідність вчить творити; не було б бідності – не було б і творчості – **мистецтво/Kunst, творчість/ Kreativität.**
- бідний зазвичай сміливий, дотепний, мудрий. Багатий же характеризується скнарністю, боягузством, жадібністю – **сміливість/Mut, дотепність/ Witz, мудрість/Weisheit, щедрість/Großzügigkeit, безкорисливість/ Uneigennützigkeit.**
- бідність робить людину кмітливішою, додає їй розуму та мудрості – **розум/Klugheit, кмітливість/ Einfallsreichtum.**
- бідність – це безцінний досвід, вона багато чому вчить людину – **досвід/Erfahrung.**
- бідність робить людину винахідливою, метикуватою, змушує шукати нові шляхи для виходу з певних ситуацій – **винахідливість/ Erfindungsgabe, метикуватість/ Ingeniosität.**
- бідність привчає людину до праці та вчить заробляти – **працьовитість/ Fleiß.**
- бідні люди завжди працюють на багатих, а ті в свою чергу їх використовують як завгодно; багатії живуть за рахунок бідних; бідні

люди завжди працюють на багатих – **експлуатація/ Ausnutzung, вимушеність/ Zwang.**

- бідний завжди виконує обіцяне, багатий – тільки тоді, коли має з цього вигоду – **надійність/ Zuverlässigkeit, чесність/ Ehrlichkeit.**
- краще бідний, але чесний, ніж багатий, але з ганьбою, і взагалі краще бути бідняком, але хорошою людиною, ніж багатієм, але з поганими людськими якостями – **чесність/ Ehrlichkeit, чесноти/ Tugend.**
- велика кількість дітей у родині – **велика родина/ große Familie.**
- бідність завжди перевіряє будь-які стосунки на міцність, і у більшості випадків руйнує їх; бідність стає причиною сварок, приносить розбрат у шлюб, руйнує кохання – **сварки/ Streit, розбрат/ Zwietracht, руйнація стосунків/ Zerstörung der Beziehungen.**
- бідність перевіряє дружбу, показує, хто насправді є другом – **перевірка справжності/ Prüfung.**
- ніхто не хоче дружити з бідним - **відсутність друзів/keine Freunde, самотність/ Alleinsein.**
- бідність є скрізь і буде завжди, знайде нові шляхи, від бідності складно сховатися, втекти – **всеосяжність/ Allumfassung, вічність/ Ewigkeit, всюдисущість/ Allgegenwart.**
- існує чіткий розподіл людей, всіх людей можна оцінити за величиною їх матеріальних статків – **нерівність/ Ungleichheit.**
- залежності (ігрова та алкогольна) призводять до бідності – **залежність/ Abhängigkeit.**
- багаті не цінують те, що мають; бідність змушує людину бути більш уважною, цінувати та оберігати те, що вона має – **уважність/ Achtsamkeit, вдячність/ Dankbarkeit.**
- не варто стидатися бідності – **несоромно/ schamlos.**

У результаті аналізу тверджень було отримано 73 тези. Сформовані тези-елементи паремійної зони міститимуться на периферії концепту, що

відображено на Схемах 3.2 1 (українською мовою) та 3.2.1 1 (німецькою мовою).

Схема 3.2 Польова модель концепту «бідність»

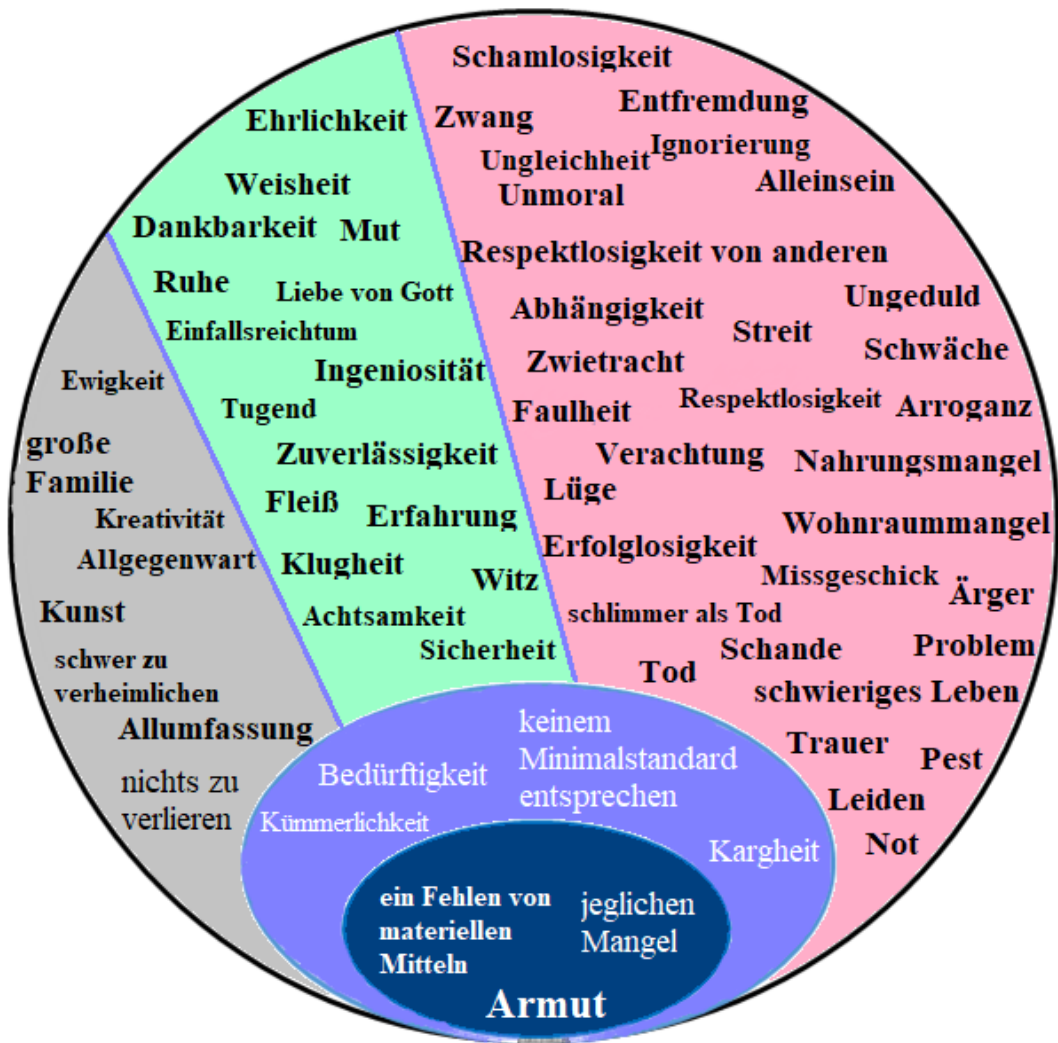
Схема 3.2.1 Feldmodell des Konzepts «Armut»

Як бачимо, елементи на периферії потребують певної організації, для наочності розподілимо їх на три групи: елементи з негативною конотацією, елементи з позитивною конотацією та нейтральні елементи.

Розподіл представлений на Схемах 3.3 та 3.3.1 (нейтральні елементи знаходяться в зоні сірого кольору, позитивні – зеленого, негативні – червоного). Схема вже містить сформоване нами ядро та навколоядерну зону, всі елементи яких мають негативну конотацію. З огляду схеми стає зрозумілим співвідношення кількості елементів з позитивною та негативною конотацією: негативних елементів більше ніж позитивних, тому на основі цього дослідження, можемо висунути думку, про те що концепт «бідність» має більш негативну конотацію.

Схема 3.3 Польова модель концепту «бідність» з розподілом елементів периферії

Cxema 3.3.1 Feldmodell des Konzepts "Armut" mit der Verteilung von Elementen der Peripherie

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ III

У третьому розділі дипломної роботи було описано процес моделювання концепту та основні засади створення його польової моделі. Також із тверджень, які ми отримали в результаті аналізу мовного матеріалу, зображеного в другому розділі даної роботи, було сформовано тези, які послуговували елементами периферійного поля концепту.

Враховуючи те, що згідно із засадами формування елементів поля концепту, когнітивна ознака, яка не може бути сформована як твердження, виключається з подальшої інтерпретації як така, що не несе для сучасного носія мови однозначної інформації, не всі проаналізовані у попередньому розділі паремії були включені у процес формування периферійного поля концепту.

Процес моделювання концепту було розділено на два етапи: моделювання ядра та навколоядерної зони та моделювання периферії концепту.

Результат першого етапу - процесу формування ядра та навколоядерної зони було зображено на Схемах 3.1 та 3.1.1. Для формування ядра було використано дефініційний та етимологічний аналіз базової лексеми-вербалізатора концепту - «бідність».

Результат другого етапу – процесу моделювання периферії концепту було зображено на Схемах 3.2 та 3.2.1. Для формування периферійної (в нашому випадку пареміологічної) зони концепту було використано 73 тези, отримані в процесі аналізу опису значення паремій, наприклад: *важке життя, проблема, неприємність* тощо.

Також у даному розділі роботи було проведено сортування елементів периферії за критерієм конотації (нейтральної, позитивної, негативної). Результатом такого сортування став висновок про те, що концепт «бідність»

має негативну загальну конотацію, незважаючи на те, що на периферійному полі містяться елементи з позитивною конотацією. Цей результат було наочно представлено на Схемах 3.3 та 3.3.1.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У першому розділі досліджено основні характеристики поняття «концепт», наведено варіанти його дефініцій та класифікацій. Аналіз теоретичних джерел показав, що утверджені в мовознавстві підходи до тлумачення понять «концепт», «концептосфера» дозволяють з нових позицій розглядати закономірності та особливості кореляції мови, свідомості та культури, а, отже, відкривають нові варіанти взаємодії когнітивного мовознавства, лінгвокультурології, психології культурології, філософії. Також на основі аналізу теоретичного матеріалу було висвітлено загальні засоби мовної репрезентації концепту і для наочності були підібрані конкретні мовні одиниці, що виступають репрезентантами концепту «бідність» в німецькій мові.

Найважливішим поняттям когнітивної лінгвістики є поняття концептосфери – області знань, складеної з концептів як її одиниць. Принциповим для сучасної лінгвістики є розмежування концептосфери і семантичного простору мови, яке називають терміном мовна картина світу.

Безпосередня картина світу включає як змістовне, концептуальне знання про дійсність, так і сукупність ментальних стереотипів, що визначають розуміння і інтерпретацію тих чи інших явищ дійсності. Така картина світу називається когнітивною, адже вона є результатом пізнання дійсності.

Зважаючи на те, що дослідження базувалося на аналізі фразеологічного та пареміологічного фонду німецької мови, була також описана специфіка та значущість такого поняття як «фразеологічна картина світу». Особливістю фразеологічної картини світу є її властивість в найбільш яскравій образній формі висловлювати дух народу, його менталітет, закріплювати культурно-історичний досвід пізнання світу у вигляді образних сталих зворотів, які оцінюють явища і предмети, дії та стани і т.д. Тому фразеологічна картина

світу містить не тільки раціональну, а й емоційну інформацію про дійсність, що є дуже важливою умовою моделювання концепту на основі фразеологічних одиниць.

У другому розділі дипломної роботи було сформовано та описано основні засади аналізу концепту, а також представлено результат практичного дослідження мовного матеріалу, зібраного з двох німецькомовних словників.

У даному розділі роботи розглянуто основні підходи до аналізу концепту та детально описано процес підбору ключового слова та основні засади його аналізу.

Під час вибірки матеріалу для дослідження було проаналізовано словникові статті, що містять лексему-вербалізатор (або її варіації) не тільки у назві самої статті, але й поясненнях компонентів словникової статті. Також для повноти аналізу були проаналізовані вирази на позначення лексем «Armut/багатство» та «Geld/гроші»: часткове дослідження антонімічного концепту «багатство» допомогло доповнити уявлення про досліджуваний концепт шляхом формування антитез до тверджень, виведених під час процесу дослідження концепту «бідність».

Зважаючи на різну специфіку словників, з яких відбирався мовний матеріал, нам вдалося розглянути одиниці як пареміологічного, так і фразеологічного фонду німецької мови. Було проаналізовано більш ніж 400 пареміологічних та фразеологічних одиниць; вони були згруповані за тематикою та детально описані.

У третьому розділі дипломної роботи було розглянуто процес моделювання концепту, основні засади створення його польової моделі, принципи аналізу ядра та периферії концепту. Твердження, які ми отримали в результаті аналізу мовного матеріалу, слугували основою для формування тез, які в майбутньому стали елементами периферійного поля концепту.

Деякі мовні одиниці, що досліджувалися не були включені у процес формування периферійної зони концепту, тому що не відповідали критеріям формування елементів поля концепту, а саме тому що не можливо було сформуванати когнітивні ознаки, що містилися в досліджених одиницях, як твердження.

Ми розділили процес моделювання концепту на два етапи: моделювання ядра та навколоядерної зони та моделювання периферії концепту. Результати процесу моделювання ядра було зображено на Схемах 3.1, 3.1.1, 3.2, 3.2.1.

На Схемах 3.3 та 3.3.1, що містяться в третьому розділі роботи зображений результат сортування елементів периферії за критерієм конотації (нейтральної, позитивної, негативної).

В загальному результаті моделювання концепту ми отримали висновок про те, що концепт «бідність» має негативну загальну конотацію, хоча на периферійному полі містяться елементи з позитивною конотацією. Всі елементи ядра та навколоядерної зони мають виключно негативну конотацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абеляр П. История моих бедствий. – DirectMEDIA, 1959. – С. 117-120.
2. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / Микола Федорович Алефіренко. – Х. : Вища школа, 1987. – 134 с.
3. Аліфіренко М. Ф. Когнітивно-семіологічні аспекти лінгвокультурології / Микола Федорович Аліфіренко // Питання когнітивної лінгвістики. – 2006. – № 1 (007). – С. 36 – 44.
4. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – М., 1995. – № 1. – С. 37 – 62.
5. Аскольдов-Алексеев С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность: От теории словесности к структуре текста: Антология. – М. : Academia, 1997. – С. 267–279.
6. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А. П. Бабушкин. – Воронеж : Воронеж. ун-т, 1996. – С. 210-245.
7. Белова А. Д. Категоризація та концептуалізація знання в теоретичній та прикладній лінгвістиці / А. Д. Белова // Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи / НАН України, Центр наукових досліджень і викладання іноземних мов; редкол. А. Д. Белова (голов. ред.) [та ін.]. – К.: Логос, 2008. – С. 26 – 36.
8. Белянин В. П. Введение в психолингвистику / В. П. Белянин. – М. : ЧеРо, 1999. – С. 98-101.
9. Белова А. Д. Лінгвістичні перспективи і прогнози у ХХІ ст-ті : [зб. наук. праць] / А. Д. Белова // Лінгвістика ХХІ ст-тя: нові дослідження і перспективи. – К. : Логос, 2006. – № 1. – С. 21–32.
10. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика (курс лекций по английской филологии) / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : ТГУ, 2000. – 123 с.
11. Борисова Ю. В. Функціонування процесуальних фразеологічних одиниць, відображаючих моральні цінності, та їх класифікація [Електроний ресурс] / Ю. В. Борисова // Функціональний аналіз важливих одиниць російської мови: матеріали I Межрегиональной науч.-практич. конф. (заочної), Челябинск, 27-28 сентября 2007 г. – Режим доступу: http://www.kuzspa.ru/diss/conf_27_28/lang.html.

12. Булыгина Е. Ю. Лексическое воплощение концепта «деньги» в современной публицистике // Отражение русской языковой картины мира в лексике и грамматике / Е. Ю. Булыгина. – Новосибирск, 1999. – С. 5-13
13. Васильев Л. М. Теорія семантичних полів/ Л. М. Васильев // Питання мовознавства. – М., 1971. – № 5. – С. 101 – 113.
14. Ваховська О. В. Вербалізація концепту гріх в англomовному дискурсі XIV – XXI століть [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 “Германські мови” / О. В. Ваховська; Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2011. – 20 с.
15. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / Анна Вежбицкая. – М. : Языки русской культуры, 1999. – С.400-413.
16. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – М. : Русские словари, 1996. – С.120-121.
17. Вільчинська Т. П. Розвиток концептосфери сакрального в українській поетичній мові XVII–XX ст.: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 – укр. мова / Т. П. Вільчинська. – К., 2009. – С.10-12.
18. Воркачев С. Г. Концепт как «зонтиковый термин» / С. Г. Воркачев // Язык, сознание, коммуникация. – М., 2003. – Вып. 24. – С. 5 – 12.
19. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки : науч. теор. журн. – 2001. – № 1. – С. 64–72
20. Воркачев С. Г. Методологічні основи лінгвоконцептології: Аспекти метакомунікативної діяльності: теоретичната прикладна лінгвістика [Електроний ресурс] / С. Г. Воркачев // Межвузовский сборник научных трудов. – Воронеж, 2002. – Вып. 3. – С. 79 – 95. – Режим доступа: <http://tpl1999.narod.ru/WEBTPL2002 /CONTENTSTPL2002.HTM>.
21. Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт : монография / С. Г. Воркачев. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2004. – 236 с.
22. Воробйова О. П. Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки / О. П. Воробйова // Вісник КНЛУ. Сер. Філологія. – 2011. – Т. 14, № 2. – С. 53–64.
23. Воробьева О. П. Концептологія в Україні: обзор проблематики / О. П. Воробьева // Лингвоконцептологія: перспективні напрямлення: монографія/ авт. кол.: А. Э. Левицкий, С. И. Потапенко, О. П. Воробьева и

- др.; под ред. А. Э. Левицкого, С. И. Потапенко, И. В. Недайновой. – Луганск: Изд-во ГУ “ЛНУ имени Тараса Шевченко”, 2013. – С. 221 – 239.
24. Гайдученко Л. В. Концепт Влада в сучасних лінгвістичних дослідженнях / Л. В. Гайдученко // Мовні і концептуальні картини світу. – Вип. 23. – Ч.1. – 2007. – С. 139-143.
25. Гак В.Г. Опыт объяснения некоторых семантических механизмов пословицы // Паремнологические исследования: сборник статей. – М., 1984. – С. 149–177.
26. Гафарова Г. В., Кильдибекова Т. А., Калимуллина В. М. Когнитивные аспекты лексической системы языка. – 1998.
27. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу / І. О. Голубовська. – К. : Логос, 2004. – 283 с
28. Голубовська І. О. Етноспецифічні константи мовної свідомості [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.15 “Загальне мовознавство” / І. О. Голубовська ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 38 с.
29. Горбель Н.В. Концепт «Счастье/ Glück» в русском и немецком языке // Актуальные проблемы лингвистического образования: теоретический и методологический аспекты. Сборник материалов международной научно-практической конференции 25-26 ноября 2004 года. Самара, 2005. С. 144 – 147.
30. Гофман О.В. К вопросу о методе концептуального анализа // Картина мира: модели, методы, концепты. Томск: Изд. ТГУ, 2001. С. 213–217.
31. Губский Е. Ф. Философский энциклопедический словарь / Е.Ф.Губский и др. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 574с, - С.382
32. Гумбольдт фон В. Язык и философия культуры / Вильгельм фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1985. – 451 с.
33. Дяченко Л.М. Фольклорна символіка як засіб відображення національного світобачення / Л.М. Дяченко // Мовознавство. – 1997. – №2–3. – С. 67–72.
34. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
35. Залевская А. А. Психолінгвістическіе ісследованія. Слово. Текст: Избранные труды /А. А. Залевская. – М. : Гнозис, 2005. – 543 с.
36. Иванова С. В. Лингвокультурологический аспект исследования языковых единиц: дисс. ... д-ра филол. наук. Уфа, 2003. 364 с.

37. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж : ВГУ, 2001. – С. 75 – 80.
38. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 389 с.
39. Ковшова М.Л. Семантика и прагматика фразеологизмов: лингвокультурологический аспект: авторсф. дисс. на соискание уч. степени д-ра филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / М.Л. Ковшова. – М., 2009. – 48 с.
40. Козько Н.А. Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2012. № 2. С. 78-81.\
41. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Колшанский. – М.: Наука, 1990. – 108 с.
42. Комар О. Етнокультурна символіка національно-маркованих мовних одиниць / О. Комар // Наукові записки КДПУ. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Вип. 95(1): Матер. п'ятої міжнар. наук.-практ. конф. «Мови і світ: дослідження та викладання». – 2011. – 584 с.
43. Кононенко І. В. Національно-мовна картина світу: зіставний аспект (на матеріалі української та російської мов) / І. В. Кононенко // Мовознавство. – 1996. – № 6. – С. 39–46.
44. Кошарная С. Концепт "деньги" в русском языковом сознании // Slowo. Tekst. Czas X: Jednostka frazeologiczna w tradycyjnych i nowych paradygmatach naukowych, Szczecin, Greifswaid. – 2010. – С. 6-10.
45. Краснобаєва-Чорна Ж.В. Концепт ЖИТТЯ в українській фраземіці : авторсф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова” / Ж.В. Краснобаєва-Чорна. – Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.
46. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В. В. Красных – М. : Гнозис, 2003. – 375 с.
47. Кубрякова Е. С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, Рос. академия наук, институт языкознания, 2004. – 560 с.
48. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Наука, 1996.

- 49.Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: антология. М.: Academia, 1997. С. 280-287.
- 50.Майоренко И. А. Концепт «деньги» в языковой картине мира (на материале русской и английской фразеологии) // Язык. Дискурс. Текст. – Межд. науч. конф., посв. юбилею В. П. Малащенко. – Ростов□на□Дону, 2004.– Ч. I. – С. 115-120.
- 51.Малкина-Пых И. Справочник практического психолога. – М : Эксмо, 2004.-86с.
- 52.Маслова В.А. Когнитивная лингвистика : учеб. пособие / В.А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2008. – 272 с.
- 53.Мацьків П. Концептосфера БОГ в українському мовному просторі : [монографія] / Петро Мацьків. – Дрогобич : Коло, 2007. – 332 с.
- 54.Минский М. Фреймы для представления знаний. М.: Энергия, 1979 – 151 с.
- 55.Пименова М.В. Коды культуры и проблема классификации концептов / М.В. Пименова // Язык. Текст. Дискурс : Научный альманах Ставропольского отделения РАЛК. – Выпуск 5 / [под. ред. проф. Г.Н. Манаенко]. – Ставрополь : Изд-во ПГЛУ, 2007. – С. 79 – 86.
- 56.Плотникова Н. В. Методика концептуального анализа лингвокультурного концепта / Н. В. Плотникова // Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т.24 (63). – № 2. Часть 1. – С. 426-431.
- 57.Попова З. Д., Стернин И. А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. Воронеж: ВГУ, 1999. 30 с.
- 58.Попова З. Д., Стернин И. А. Проблема моделирования концептов в лингвокогнитивных исследованиях // Мир человека и мир языка: коллективная монография. Кемерово: ИПК «Графика», 2003. С. 6-16.
- 59.Приходько А. Н. Концепты и концептосистемы : монография /А. Н. Приходько. – Днепропетровск: Издатель Белая Е. А., 2013. – 306 с.
- 60.Рудакова А. В. Когнитология и когнитивная лингвистика //Воронеж: Истоки. – 2004. – С.80-82.
- 61.Рябцева Н. К. Язык и естественный интеллект: монография / Н. К. Рябцева / РАН; Институт языкознания. – М. : Academia, 2005. – 640 с.

62. Селіванова О. О. Проблеми концептуального моделювання в сучасних мовознавчих студіях // Лінгвістичні студії : Зб. наукових праць. – Черкаси-Брама-Україна. – 2006. – Вип. 2. – С. 7-13.
63. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
64. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (когнітивний та етнокультурний аспекти). – Київ – Черкаси: Брама, 2004.
65. Сімонок В. П. Мовна картина світу: взаємодія мов //Х.: Основа. – 1998.
66. Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как системное образование // Вестн. ВГУ. Сер. «Лингвистика и межкультурная коммуникация». 2004. № 1. С. 29-34.
67. Смирнова О.М. К вопросу о методологии описания концептов // Вестник Нижегородского ун-та им. Н.И. Лобачевского. Сер. «Филология. Искусствоведение». 2009. № 3. С. 247-253.
68. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 524 с.
69. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: научное издание / Под редакцией И. А. Стернина. – Воронежский государственный университет, 2001. – С. 58-65.
70. Стернин И.А. Национально-культурные компоненты в структуре значения слова. Лингвострановедческий аспект в преподавании русского языка как иностранного. – Воронеж, 1984. – С. 140–145.
71. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. - М.: Школа “Языки русской культуры”, 1996. - 288 с.
72. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово, 2000. – 624 с.
73. Токарев Г.В. Лингвокультурология: Учеб. Пособие. Тула: Изд-во Тул. гос. пед. ин-та им. Л.Н. Толстого, 2009 – 135 с.
74. Фаткуллина Ф.Г. Топонимическая лексика как отражение национальной языковой картины мира // Социальное развитие и общественные науки: материалы II Международной научной конференции // European Social Science Journal. – 2014. – № 3. – Т. 1. – С. 266-267

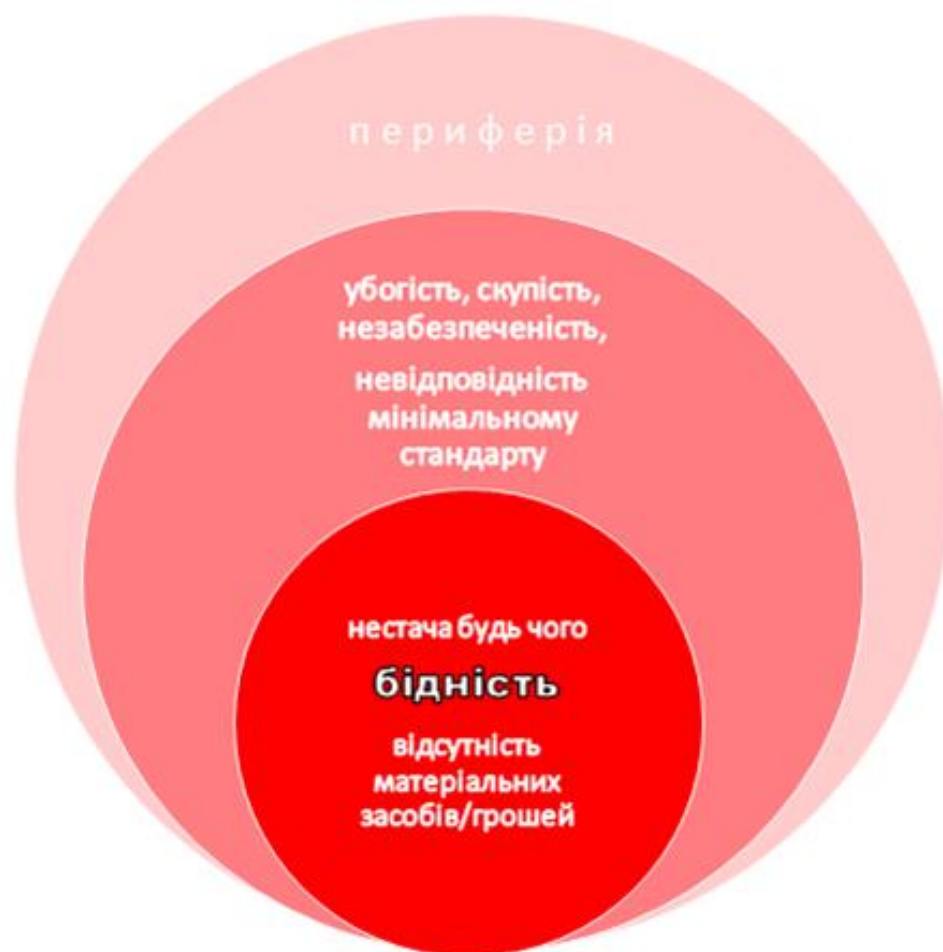
75. Хайруллина Р.Х. Фразеологическая картина мира: от мировидения к миропониманию. – Уфа: Изд-во БГПУ, 2008. – 285 с.
76. Хрынина Е.Н. Лингвокультурная специфика концепта «успех/ Erfolg». Автореф. дис. канд. фил. наук. Ставрополь, 2009 – 20 с.
77. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики / І. Б. Штерн. – Київ: АртЕк, 1998. – 336 с.
78. Blank A. Words and Concepts in Time: towards Diachronic Cognitive Onomasiology / A. Blank // Words in Time. Diachronic Semantics / R. Eckardt (eds.) et al. – Berlin; New York, 2003. – P. 37 – 65.
79. Börner W. Kognitive Linguistik und Fremdsprachenerwerb, das mentale Lexikon. Tübingen: Narr, 1994 – 375 S.
80. Kuße H. Kulturwissenschaftliche Linguistik. Eine Einführung. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2012 – 319 S.
81. Pörings R., Schmitz U. Sprache und Sprachwissenschaft. Eine kognitivorientierte Einführung. Tübingen: Narr, 1999 – 294 S.
82. Pütz M. Kognitive Soziolinguistik: Sprache, Kognition und soziale Wirklichkeit. In: Bachmann-Stein, Andrea; Stephan Merten und Christine Roth (Hg.). Perspektiven auf Wort, Satz und Text. Trier: Wissenschaftlicher Verlag, 2009 – 410 S.
83. Trier J. Der Deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Die Geschichte eines Sprachlichen Feldes / Jost Trier. – Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchh, 1931. – 347 S.
84. Underhill J. W. Creating Worldviews: Metaphor, Ideology and Language / James W. Underhill. – Edinburgh: EUP, 2011. – 256 p.
85. Whorf B. L. Language, Thought and Reality / Benjamin Lee Whorf; [ed. by J. B. Carroll]. – Cambridge: Technology Press of Massachusetts Institute of Technology, 1956. – 278 p.
86. Wierzbicka A. Understanding Cultures through Their Key Words (English, Russian, Polish, German, and Japanese) / Anna Wierzbicka. – OUP, 1997. – 317 p. 63. Zinken J. Discourse Metaphors : The Link Between Figurative Language and Habitual Analogies / Jörg Zinken // Cognitive Linguistics. – 18-3 (2007). – P. 445 – 466

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

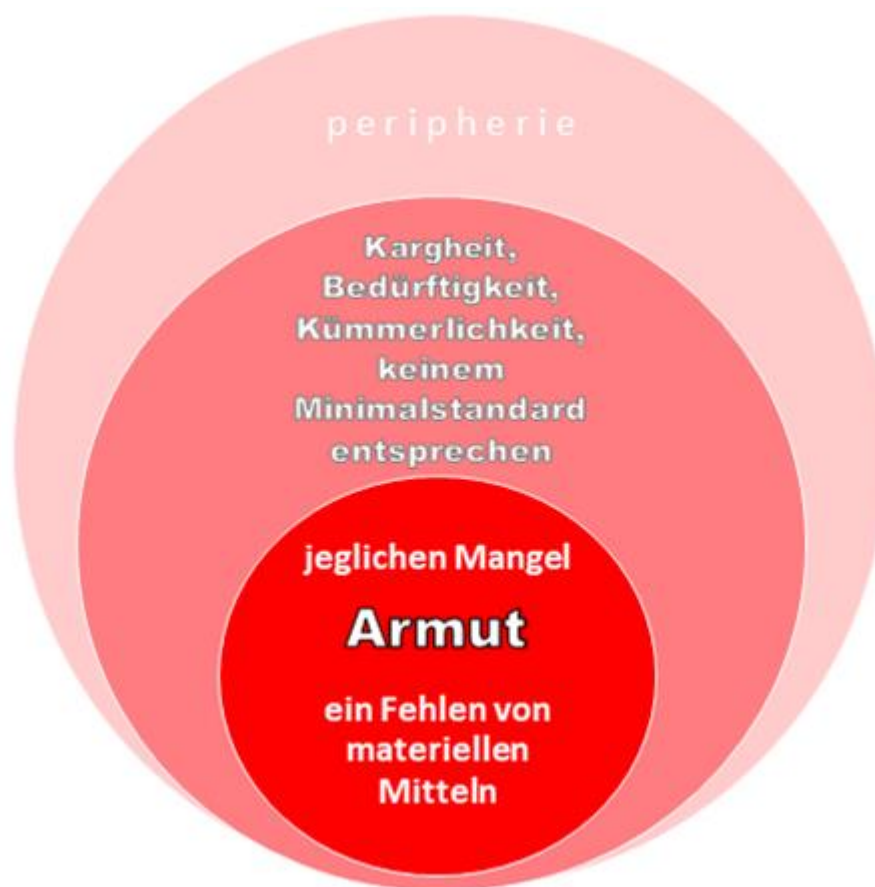
87. Duden – Deutsches Universalwörterbuch / Hrsg. von G. Drosdowski. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 1989. – 1816 S.
88. Langenscheidt Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache / Hrsg. von Prof. Dr. Götz, Haensch, Wellmann. – Berlin, München: Langenscheidt Verlag, 2008, – 1307 S.
89. Scholze-Stubenrecht W. Duden 11. Redewendungen / Werner Scholze-Stubenrecht. – Dortmund: Cornelsen, 2008. – 960 S.
90. Wander K. Deutsches Sprichwörter-Lexikon. Bd. A bis Gothen [Електронний ресурс] / Karl Friedrich Wilhelm Wander // F. A. Brockhaus. – 1867. – Режим доступу до ресурсу: https://play.google.com/store/books/details/Karl_Friedrich_Wilhelm_Wander_Bd_A_bis_Gothen?id=iIINAAAAQAAJ.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А Схема 3.1 «Ядро та навколоядерна зона концепту»

ДОДАТОК Б Схема 3.1.1 «Kern und Umfeld vom Kern des Konzepts
«Armut»»

ДОДАТОК В Схema 3.2 «Польова модель концепту «бідність»»

ДОДАТОК Г Схема 3.2.1 «Feldmodell des Konzepts «Armut»»

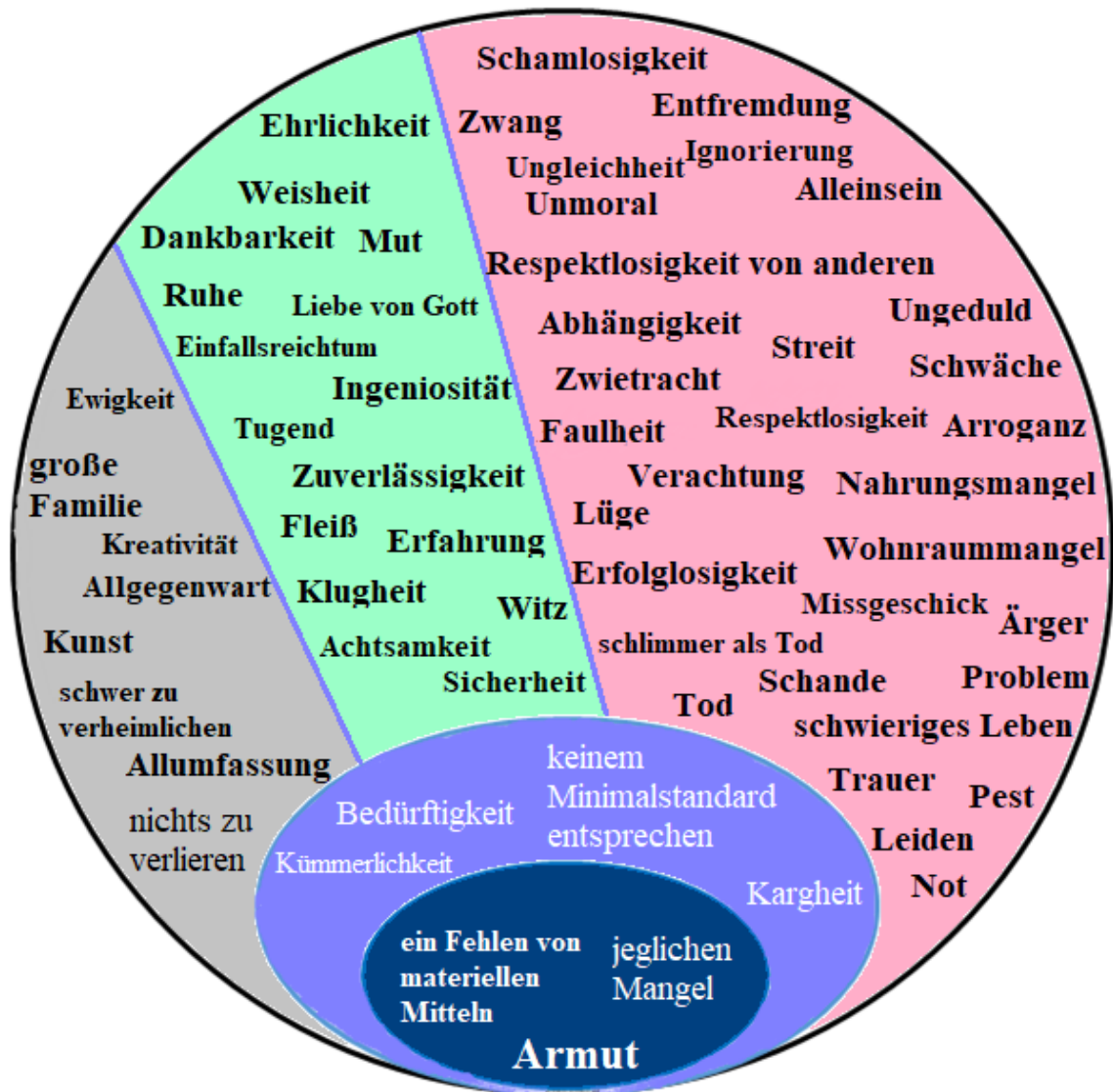

ДОДАТОК Д Схема 3.3 «Польова модель концепту «бідність» з розподілом елементів периферії»

ДОДАТОК Е Схема 3.3.1 «Feldmodell des Konzepts «Armut» mit der Verteilung der Elementen der Peripherie»

**ДОДАТОК Ж Перелік проаналізованих мовних одиниць
(пареміологічних та фразеологічних)**

Lexikon Karl Friedrich Wilhelm Wander

1. Arm an Begierden macht reicht an Vermögen.
2. Arm an Gelde, arm an Begierden. – Die Wünsche sollen nicht nach den Mitteln richten.
3. Arm auf dem Lande ist besser als reich zur See.
4. Arm heißt - Gott erbarm!
5. Arm ist arm, er komme hin, wohin er wollte.
6. Arm im Beutel, krank im Herzen.
7. Arm ist nicht, wer wenig hat, sondern wer viel bedarf.
8. Arm ist, wen Sorge grau macht.
9. Arm ist, wer den Tod wünscht, ärmer wer ihn fürchtet.
10. Arm ist, wer nirgendwo zu bleiben hat.
11. Arm ist, wer sich nicht begnügen lässt.
12. Arm mit Ehren kann niemand wehren.
13. Arm mit Ehren sitzt bei Herren.
14. Arm oder reich, der Tod macht alles gleich.
15. Arm oder rik, im Himmel ist alles glik.
16. Arm sein ist eine Kunst, wer's kann.
17. Arm sein ist keine Schade, noch Unehre`
18. Arm sein ist keine Schande, wer man nur Geld genug hat.
19. Arm und alt sind zwei schwere Bürden, es wär an einer genug.
20. Arm und frei ist besser als ein voller Kragen (Kropf) und eine Kette um den Hals.
21. Arm und Frumm ist genug Reichtum.
22. Arm und gesund ist reich zu aller Stund.
23. Arm und hässlich von Haut ist eine elende Braut.
24. Arm und reich gelten selten gleich.
25. Arm und reich gesellen sich nicht wohl.
26. Arm und reich gilt dem Tode gleich.
27. Arm und reich ist bei Gott alles gleich.
28. Besser arm, jung und weise, als reich, alt und ein Narr.
29. Besser arm und fromm, denn der Schalk im Reichtum.
30. Der ist arm gewisslich, der spricht hätte ich.
31. Der ist nicht arm, der nichts hat, sondern der, welcher viel verlangt.
32. Der ist recht arm, der seine Armut nicht verbergen kann.
33. Der ist und bleibt arm, der nicht praktizieren, lügen und trügen kann.
34. Er ist niemand so arm; dass er nicht helfen könnte; und niemand so reich; dass er nicht Hilfe braucht.
35. Es sind nicht alle arm, die zerrissene Mäntel tragen.
36. Es wird keiner arm, als wer nicht rechnen kann.
37. Je ärmer hier, desto reicher dort.

38. Mancher ist arm bei Großem Gut und mancher reich bei seiner Armut.
39. So arm ist kein Mann, dass er sich nicht Tugend erwerben kann.
40. Wenn auch arm, doch warm.
41. Wer arm ist an Gold und Gut, der reich ist an Sorg und Armut.
42. Wer arm ist, dem hilft niemand.
43. Wer schnell arm werden will, der führe Recht und baue viel.
44. Arm und ruhmsüchtig wie ein Maler.
45. Er ist so arm, dass er sich nicht einmal einen Strick zum Hängen kaufen kann.
46. Er ist so arm wie eine Ameise.
47. Er ist so arm wie eine Seele.
48. An des Armen Barte lernt der Junge scheren.
49. Arme haben die Kinder, Reiche die Rinder.
50. Arme mag man haben, Bettler nicht.
51. Arme neidet man nicht.
52. Arme sind auf dem Wege des Reichen Felsen im Meer.
53. Arme suchen keine Kuchen.
54. Arme und Kranke müssen viel ertragen.
55. Arme wissen, wo ihre reichen Vettern wohnen.
56. Armen geben armet nicht.
57. Armen geben ist eine gewisse Einnahme.
58. Armen geht's nimmer wohl, als wenn das Unglück sich vollgesoffen und schlafen gegangen ist.
59. Armen hat nie kein Geld gebrochen, als nur am Sonntag und die ganze Wochen.
60. Armer Hoffart ist ein Spott, Reicher Demuth lieber Gott.
61. Auch ein Armer hat noch einen Lappen, den ihm das Unglück abschneiden kann.
62. Bei den Armen will sich jeder eine Kappe kaufen.
63. Bekommt der Arme ein Stück Brot, so reißt es ihm der Hund aus der Hand.
64. Besser eine Arme verheiraten als mit einer Reichen zanken.
65. Dem Armen beschert Gott alle Jahre ein Kind und dem Reichen ein Rind.
66. Dem Armen entfällt selten etwas.
67. Dem Armen fällt das Brot nimmer auf die Butter.
68. Dem Armen helfen in der Qual, ist das beste Kapital.
69. Dem armen läuft die Armut nach.
70. Dem Armen mangelt viel, dem Geizigen alles.
71. Dem Armen steht jedes Kleid wohl.
72. Dem Armen trag', den Bettler verjag'.
73. Dem Armen wie dem Reichen rath, so find' dein Seel im Himmel Statt.
74. Dem Armen wird immer das Ärgste zu Teil.
75. Den Armen bittet niemand zur Hochzeit.
76. Den Armen ins Feld, den Reichen ins Geld.
77. Den Armen machet reich der Wein, drumm sollt er allzeit trunken sein.

78. Der Arme bildet ein kleines Haus.
79. Der Arme bedarf wenig zum Leben im Land: den Weg vor sich und den Stock in der Hand.
80. Der Arme behält seine Hühner, der Reiche seine Töchter nicht lange.
81. Der Arme friert, der Geizige erfriert.
82. Der Arme gehört hinter die Tür.
83. Der Arme hat die meisten Kinder.
84. Der Arme hat ein hübsches Weib, der Narr ein gutes Pferd für den Junker in der Nachbarschaft.
85. Der Arme hat keine ruhige Stunde.
86. Der Arme hat überall das schlechte Ende vom Seil in der Hand.
87. Der Arme heißt, dass Gott erbarme.
88. Der arme isst, wann er was hat, der Reiche, wann er will, ist er auch satt.
89. Der Arme ist bald mit seinem Mahl fertig.
90. Der Arme ist ein König zu Hause.
91. Der Arme ist gestorben, ehe der Reiche in die Tasche greift.
92. Der Arme ist Gottes Glückstopf.
93. Der Arme ist reich, wenn er satt ist.
94. Der Arme ist wohl geborgen, denn er hat nur für wenig sorgen.
95. Der Arme kann nicht, der Reiche will nicht.
96. Der Arme krebst, wenn der Reich fischt.
97. Der Arme lebt so, wie nasses Holz brennt.
98. Der Arme lebt von einem tage zu anderem.
99. Der Arme leidet, weil er muss, der Geizige, weil er will.
100. Der Arme liegt immer hart, auf welche Seite er sich legt.
101. Der Arme muss den Reichen erhalten.
102. Der Arme muss sein Wort halten und der Reiche hält, wenn er Gewinn davon hat.
103. Der Arme muss überall in den Sack.
104. Der Arme schenkt ein und der Reich trinkt den Wein.
105. Der Arme schläft in Sicherheit.
106. Der Arme, so es bedarf, nimmt, was man vom Tische warf.
107. Der Arme wohnt sicher.
108. Der Armen Braten und der Reichen Krankheit reichen weit.
109. Der Armen Ehre ist mehr wert als der Reichen Gold.
110. Der Armen Hand ist Gottes Beutel.
111. Der Armen Hühner bluten in des Reichen Küche.
112. Der Armen ist das Himmelreich.
113. Der Armen Kleid ist überall durchlöchert, wo er will steckt er Hände durch (um anzunehmen).
114. Der Armen Kühe muss man melken, nicht schinden.
115. Der Armen Klette ist voll bis – zur Schwelle.
116. Des Armen Mahl ist kurz und schal.
117. Des Armen Speck ist bald geschmolzen.

118. Des Armen Zorn ist sein eigenes Unheil.
119. Die Armen fangen die Füchse, und vor der Reichen Pelzen macht man die Knixe.
120. Die Armen haben die Ostern näher als die Reichen.
121. Die Armen helfen alle, dass kein reicher falle.
122. Die Armen helfen die Füchse fangen, damit die reichen in Pelzen prangen.
123. Die Armen kennen Freund und Feind.
124. Die Armen kochen mit Wasser, die Reichen mit Wein.
125. Die Armen müssen frieren, um den Reichen das Feuer zu schüren.
126. Die Armen müssen geben, dass die Reichen können leben.
127. Die Armen müssen tanzen, wie die Reichen pfeifen.
128. Die Armen sitzen im Paradiese auf der ersten Bank.
129. Ein Armer der ist wohlgeboren, der rechte Fuore in Tugenden hat.
130. Ein Armer, der nur Leckerbissen essen will, muss lange hungern können.
131. Ein Armer, der selbst werkelt, übertrifft den Hoffärtigen, dem Brot mangelt.
132. Ein Armer, der sich schämt, bekommt nichts.
133. Ein Armer, der viel Hoffart treibt, ein Knecht, der nicht im Dienste bleibt, ein Bettler, der groß Ehr begehrt, ein Prasser, der sein Gut verzehrt, die müssen Spott zum Schaden haben, wenn sie gleich Gutes fangen an.
134. Ein Armer hat mehr Störche im Haus als Frösche.
135. Ein Armer hat wohl alle Jahre Geld, aber nicht alle Tage.
136. Ein Armer kann schwelgen, wo ein reicher vom Darben spricht.
137. Ein Armer mit dem Hoffartsspan wird verlacht von jedermann.
138. Ein Armer mit Tugend ist besser als ein Reicher mit einem Narrenkopf.
139. Ein Armer muss sich nach seiner Decke strecken.
140. Ein Armer singt frei durch den Wald.
141. Ein Armer wirft eine Erbse durch ein Nadelöhr.
142. Ein Armer will wohl auch hoch fliegen, aber die Schwungfedern fehlen.
143. Ein Armes ist besser als zwei Arme.
144. Einen Armen, der reich, und einen Bauer, der edel worden, soll man wie die Pest fliehen.
145. Einen Armen schämt ist leicht geschehen.
146. Eines Armen Ochse und eines Reichen Tochter bleibt nicht lange im Hause.
147. Es ist besser einem Armen Geld schenken als leihen.
148. Es ist besser die Armen vor deiner Tür als du vor ihrer.
149. Hat der Arme nur ein paar Stüber, so bekommt er schon das Reichtumsfieber.
150. In den Armen Tasche verdirbt viel Weisheit.

151. In eines Armen Küche riecht es nicht nach Braten.
152. Je mehr man dem Armen abschneidet, desto grösser wird das Brot.
153. Lass dem Armen auch sein Brot.
154. Man hilft dem armen nicht mit Augen, die weinen, sondern mit Händen, die geben.
155. Man muss dem Armen auch sein Brot lassen.
156. Verschämter Armer bekommt nichts.
157. Von Armen ist nicht große Rühmen.
158. Von des armen Bier und des reichen Krankheit hört man weit.
159. Wäre der Arme eine Mokka Bohne, der Reiche tränke ihn als Kaffee.
160. Was man dem Armen entzieht, holen die Schergen.
161. Was man dem Armen gibt, fehlt nicht im Beutel.
162. Was man den armen gibt hinaus, bringt Gottes Segen wieder ins Haus.
163. Was man dem Armen Gutes tut, kommt Christo selbst zugut.
164. Wenn der Arme auf ein Pferd kommt, hält er straffer als ein Herr.
165. Wenn der Arme dem Reichen gibt, so lacht der Teufel.
166. Wenn der Arme einen Diamanten trägt, so sagen die Leute, es sei ein Kiesel, trägt der Reiche einen weißen Stein, so nennen sie ihn einen Diamanten.
167. Wenn der Arme ein Sprichwort macht, verbreitet es sich nicht.
168. Wenn der Arme kommt, ist der Reich blind.
169. Wenn der Arme reich wird, so geht das Dorf zu Grunde.
170. Wenn der Arme Schulze wird, ist es Zeit, dass der Reiche auswandert.
171. Wenn der Arme spricht, so ist es eine schlechte Geschichte.
172. Wenn der Arme weint, dann lacht der Bäcker.
173. Wenn die Armen teuer verkaufen wollen, schenken sie es den Reichen.
174. Wenn ein Armer dem anderen etwas schenkt, so freuen sich die Engel im Himmel.
175. Wenn ein Armer dem Reichen was gibt, so will er mehr wiederhaben.
176. Wenn man schon einem Armen unrecht tut, so lacht jedermann.
177. Wer Arme nicht mag hören, ist ein Klotz zum Regieren.
178. Wer Armen gibt, gibt Gotte.
179. Wer Armen gibt, wird nimmer arm.
180. Wer bei den Armen will zu Tische gehen, muss sich selber mit Brot und Wein versehen.
181. Wer bittet den Armen zur Hochzeit?
182. Wer dem Armen ein Brot nimmt, dem wird es zu Kieselsteinen.
183. Wer dem Armen Decke nimmt, wird bald im Doppelpelz frieren.
184. Wer dem Armen gibt, dem wird sein Korn zu Weizen.
185. Wer dem Armen gibt, dem wird es nicht mangeln.
186. Wer dem Armen leiht, dem zahlt Gott die Zinsen.
187. Wer dem Armen schenkt, leiht dem Reichen (Gott).

188. Wer dem Armen sein Ohr verstopft, den hört Sankt Peter nicht, wenn er klopft.
189. Wer den Armen gibt, wird, einen Schatz im Himmel haben.
190. Wer den Armen verachtet, verachtet Gott.
191. Wer die Armen liebt, schafft böse Hunde aus seinem Hause fort.
192. Wer einem Armen hilft, gedenkt a sich selbst.
193. Wer für die Armen sorgt, der ist Gottes Helfer.
194. Wer gern den Armen gibt, da wuchert Gottes Segen.
195. Wer sich Armen erbarmet, der leihet dem Herrn.
196. Wer stillt der Armen Begehren, dem wird es Gott wieder bescheren.
197. Wie Arme was verdienen, lehrt die Armut ihnen.
198. Wie sich der Arme legt, liegt er nicht gut.
199. Willige Armen wollen nicht darben.
200. Zehn Arme können wohnen in einem Hause zugleich, aber nicht zwei Könige in einem Reich.
201. An die Armut will jedermann die Schuhe wischen.
202. Armut altet auch den Mann.
203. Armut alle Türen zutut.
204. Armut bei bösen Jahren lehrt einem viel erfahren.
205. Armut bindet den Sack bei der Hälfte ein.
206. Armut bleibt überall dahinten.
207. Armut bleibt verschmäht.
208. Armut braucht List.
209. Armut bringt Ungeduld.
210. Armut den Herzen Friede gibt, Reichtum in größeren Sorgen liegt.
211. Armut erfährt viel.
212. Armut erfährt, aber sie macht nicht fett.
213. Armut findet alle Weg und Stege.
214. Armut findet alles auf den ersten Griff.
215. Armut findet auf umgekehrten Bänken.
216. Armut gehört hinter die Tür.
217. Armut geht nicht betteln, sondern der Bettel.
218. Armut greift nicht fehl.
219. Armut hat allenthalben Geleit.
220. Armut hat den sechsten Sinn.
221. Armut hat einen Sinn mehr, denn andere Leute.
222. Armut hat Eselkleid und Pfauenstimm.
223. Armut hat keine Scham.
224. Armut hat Mut.
225. Armut hat Städte gebaut.
226. Armut hat überall geliehen.
227. Armut hat viele an den Galgen gebracht.
228. Armut hat viele zu Herren gemacht und viele auch den Galgen gebracht.

229. Armut heilt Hochmut.
230. Armut hindert den Ehren viel, Kunst ohne Geld ist Affenspiel.
231. Armut hinkt, Reichtum springt.
232. Armut hütet übel.
233. Armut in Ehren ist besser als Reichtum mit Schände.
234. Armut ist aller Kunst Stiefmutter.
235. Armut ist auslagefrei.
236. Armut ist Faulheit Lohn.
237. Armut ist der Gesundheit Mutter.
238. Armut ist der Künste/Weisheit Mutter.
239. Armut ist der Tasche gut.
240. Armut ist der Tugend Stiefmutter.
241. Armut ist des Reichen Hand, Zunge, Auge und Fuß.
242. Armut ist des Reichen Kuh.
243. Armut ist Erfinderin aller Dinge.
244. Armut ist die größte Plage.
245. Armut ist die Tochter der Faulheit.
246. Armut ist ein böser Ratgeber.
247. Armut ist ein brennendes Hemd.
248. Armut ist ehrlich Ding, wer nur damit umzugehen weiß.
249. Armut ist ein getreuer Knecht, sie geht nur hintennach.
250. Armut ist ein Gut, das alle Menschen hassen.
251. Armut ist ein Hurenbalg und lehrt partieren.
252. Armut ist ein Luchs, fängt wohl auch einen Fuchs.
253. Armut ist ein Schalk, sie macht manchem Balg.
254. Armut ist ein schneidendes Schwert.
255. Armut ist ein unwerter Gast.
256. Armut ist eine böse Krankheit.
257. Armut ist eine große Not.
258. Armut ist eine gute Ringmauer.
259. Armut ist eine Handerkatz.
260. Armut ist eine Kunst, wer's kann.
261. Armut ist eine Last und Alter ein unwerte Gast.
262. Armut ist eine schlimme Gesellschaft.
263. Armut ist eine schwere Last und nimmt ehrlichen Manschen Mut und Rast.
264. Armut ist frumm, Reichtum dumm und krumm.
265. Armut ist für Podagra gut.
266. Armut ist groß, aber Faulheit noch größer.
267. Armut ist gut, wer's glaubt und recht tut.
268. Armut ist keine Schande, aber ein leerer Sack steht nicht aufrecht.
269. Armut ist kostenfrei/zollfrei.
270. Armut ist listig, sie fähert auch einen Fuchs.
271. Armut ist nicht gut, denn sie bricht Mut.

272. Armut ist nicht gut und tut nichts Gutes.
273. Armut ist noch schlimmer als begraben sein.
274. Armut ist nur dem beschwerlich, der sie nicht ertragen kann.
275. Armut ist sinnreich.
276. Armut ist so angenehm, wie wenn ein Hund ins Bad kam.
277. Armut ist über alles Kreuz.
278. Armut kann alles, Reichtum nichts.
279. Armut kann nicht regieren.
280. Armut kann nichts verlieren.
281. Armut kocht dünne Suppen.
282. Armut lähmt nicht.
283. Armut lehrt geigen, singen.
284. Armut lehrt sich wohl halten.
285. Armut lehrt viele Böses.
286. Armut lehrt viele Künste.
287. Armut macht blöde.
288. Armut macht ebenso viel Hahnreien wie Diebe.
289. Armut macht schamlos.
290. Armut mit Komplimenten fängt keine Enten.
291. Armut muss zu Fuß gehen.
292. Armut prüft Freundschaft.
293. Armut schadet dem Adel nicht.
294. Armut schärft den Verstand.
295. Armut schneidet keinen Speck, aber Reichtum findet Öl in jedem Dreck.
296. Armut selten reich tut.
297. Armut soll man zeigen und Reichtum verschweigen.
298. Armut steht der Tochter Jakobs schön, wie ein roter Zügel dem Kopf eines weißen Roses.
299. Armut steigt, Reichtum fällt.
300. Armut sticht überall.
301. Armut stiehlt frohen Mut.
302. Armut studiert, Reichtum jubiliert.
303. Armut sucht neue List.
304. Armut sucht neue Wege.
305. Armut tut dem Alter weh.
306. Armut trägt den Kopf nie hoch.
307. Armut treibt viel zu unvermeintem Ziel.
308. Armut treibt zur Arbeit.
309. Armut und Elend sind Gefährten.
310. Armut und Furcht lügen gern.
311. Armut und Hoffart sind oft gepaart.
312. Armut und Hunger gaben manchen Jungen.
313. Armut und Liebe sind schwer zu verbergen.

314. Armut und Reichtum liegt nicht am Gut, sondern am Mut.
315. Armut und Verstand gehen selten Hand in Hand.
316. Armut und Zechen führen zu Verbrechen.
317. Armut versucht viel, ob es möchte treffen das rechte Ziel.
318. Armut weh tut.
319. Armut weiß viel Ränke.
320. Armut wird gedrückt, Reichtum wird hervorgerückt.
321. Armut Wunder tut.
322. Armut zieht Weisheit.
323. Armut zwingt, Wohlmut springt.
324. Das ist die schlimmste Armut, haben und nicht finden, wenn man es braucht.
325. Der Armut geht viel ab, dem Geize alles.
326. Der Armut ist niemand Freund.
327. Der hat Armut genug, wer hat, und wenn er es braucht nicht finden kann.
328. Der kann sich der Armut nicht erwehren, der mehr will verzehren, als sein Pflug kann ernähren.
329. Die Armut begleitet Verachtung, den Reichtum Begierden, das Glück Neid, aber lieber beneidet als beleidet.
330. Die Armut ist so klebend, dass man sich davon los nicht machen kann.
331. Die Armut und der Tod werden von vielen gelobt, aber nur von wenigen gewünscht.
332. Die Armut zu loben ist leichter als zu ertragen.
333. Für Armut hilft kein Gut.
334. Für Armut und Schande, gibt es keine Girlande.
335. Gewisse Armut, so man ein Ding nicht brauchen kann.
336. In Armut erkennt man den Freund.
337. Kommt die Armut an, muss der Sattel dran.
338. Von Armut kommt Zank in der Ehe.
339. Wäre Armut nicht, so wäre eine Kunst.
340. Was Armut schwer macht, macht auch Reichtum schwer.
341. Was aus Armut geschieht, soll man leicht vergeben.
342. Wenn Armut kommt, geht Tugend fort.
343. Wenn Armut zur Tür eingeht, fliegt die Liebe zum Fenster hinaus.
344. Wer Armut ertragen kann, ist reich genug.
345. Wer Armut hat, hat die Hölle.
346. Wer Armut nicht ehrt, ist der Armut nicht wert.
347. Wer Armut nicht geduldig trägt, neue Last zur Bürde legt.
348. Wer der Armut entlaufen will, muss schnelle Füße haben.
349. Wer mit der Armut umgehen kann, der ist reich.
350. Wer sich mit der Armut vertragen kann, ist reich genug.
351. Willige Armut leidet keinen Mangel.
352. Wo man der Armut einen Schemel bietet, da bleibt sie sitzen.

353. Ziemliche Armut ist ringer als Überfluss.
 354. Zur Armut führen alle Straßen.
 355. Zwischen Armut und Reichtum ist das beste Leben.
 356. Er isst aus Armut Weißbrot. – hoffärtiger Bettler.

DUDEN. Band 11

1. arm und reich
  - alle Menschen ohne Unterschied
2. Jmdm. geht der Atem aus
  - jmd. ist wirtschaftlich am Ende
3. An den Bettelstab kommen
  - völlig verarmen
4. Von der Hand in der Mund leben (ugs.)
  - die geringen Einnahmen sofort für elementare Lebensbedürfnisse wieder ausgeben
5. Arm sein wie eine Kirchenmaus (ugs.; scherz.)
  - nichts besitzen; sehr arm sein
6. Arme Leute machen reiche Heilige, singen die Mönche
7. Arme Leute zählen ihre Schäflein zweimal
  - wenn man arm ist, passt man besser auf seinen Besitz auf
8. Armen Mann kennt niemand
9. Die Karte und die Kanne, macht manchen zum armen Manne
  - Abhängigkeiten können einen Menschen finanziell ruinieren
10. Wer sich nicht freuen kann, ist ein armer Mann
11. Dem Armen fehlt Brot, dem Reichen Appetit
  - wenn man reich ist, kann man nicht schätzen, was er hat
12. Wenn der Arme etwas hat, so gibt er gern
13. Der Arme fängt den Fuchs, der Reiche trägt den Pelz
14. Besser den Spatz in der Hand als die Taube auf dem Dach
  - lieber etwas nehmen, was auch greifbar ist, als etwas Wertvolleres, das zu erreichen jedoch nicht sicher ist
15. Tief in den Beutel greifen müssen (ugs.)
  - viel zahlen müssen
16. Besser arm in Ehren als reich in Schanden
  - lieber arm sein, als durch schlechte Taten reich werden
17. In den roten Zahlen sein
  - Verluste machen
18. Ein großes Loch in jmds. Beutel reißen
  - jemanden sehr viel Geld kosten
19. Etwas in Grund und Boden wirtschaften
  - ein Geschäft, einen Betrieb durch schlechtes Wirtschaften ruinieren
20. Armut tut weh, Elend noch meh' (ugs.)
21. arm dran sein (ugs.)
  - es schlecht haben, arm sein

22. Es ist ja nicht wie bei armen Leuten (ugs.)
- wir können uns das doch leisten, es ist genug vorrätig
23. Etwas kommt unter den Hammer
- versteigert werden
24. Auf den Hund kommen (ugs.)
- herunterkommen
25. Keine großen Sprünge machen können (ugs.)
- keine großen finanziellen Mittel zur Verfügung haben
26. Es trifft ja keinen Armen (ugs.)
- er hat ja genug Geld, sodass es ihn nicht sehr hart trifft
27. Arm am Beutel, krank am Herzen (geh.; oft scherzh.)
- ohne Geld und sehr bekümmert
28. Jemandem, sich, einer Sache mit etwas ein Armutszeugnis ausstellen
- jemandem, sich, etwas als unfähig in Bezug auf etwas hinstellen; sein Unvermögen offenbaren
29. auf großem Fuß leben
- aufwendig, verschwenderisch leben, viel Geld ausgeben
30. Der „Istmirgleich“ wird niemals reich
31. Der ist reich, der Freunde hat
32. Je reicher, je ärmer
33. Je reicher, je klüger
34. Lieber reich und gesund, als arm und krank
35. Reiche Leute haben fette Katzen
36. Wer reich ist, hat viele Freunde
37. Wer zufrieden ist, ist reich
38. Großer Reichtum, wenig Schlaf
39. Liebe ist der größte Reichtum
40. Reiche Frucht tragen
- sehr ergiebig sein, etwas abwerfen/ viel einbringen, sich auswirken, ein gutes Ergebnis haben
41. Wie Made im Speck leben (ugs.)
- in Überfluß, in Reichtum leben
42. Der Gesunde ist unwissend reich
43. in Saus und Braus leben(ugs.)
- ein üppiges, verschwenderisches Leben führen
44. mit allen Schikanen (ugs.)
- mit allem Komfort, mit allem Zubehör
45. Leben wie Gott in Frankreich (ugs.)
- im Überfluß, Luxus leben
46. Zeit ist Geld
- Was Zeit in Anspruch nimmt, kostet Geld; Jede freie Minute sollte sinnvoll genutzt werden
47. Das Geld liegt auf der Straße (ugs.)
- man kann leicht Geld verdienen

48. Jmdm, rinnt das Geld durch die Finger
- jmd. ist verschwenderisch
49. Das Geld zum Fenster hinauswerfen (ugs.)
- sein Geld leichtsinnig ausgeben
50. Am Geld hängen (ugs.)
- geizig sein
51. Nach Geld stinken
- offenkundig sehr reich sein
52. Aus leeren Säcken kann niemand Geld zahlen
53. Beim Gelde hört die Freundschaft auf
54. Besser in der Tatsache kein Geld, als ohne Freund in dieser Welt
55. Das ist das Leiden in der Welt, der eine hat den Beutel, der andere das Geld
56. Einer hat's Geld, der andere hat's gehabt, der dritte hätt's gern
57. Geld ist ein guter Diener, aber ein böser Herr
58. Wer kein Geld hat, der zahlt mit der Haut Klassifikation
59. Wo Geld fehlt, da ist das Brot teuer
60. Nicht mit Geld zu bezahlen sein
- von unschätzbaren Wert, unersetzbar sein
61. Geld wie Dreck haben (ugs.)
- sehr reich sein
62. Jmdm. das Geld aus der Tasche ziehen(ugs.)
- jmdn. dazu bringen, Geld herzugeben
63. Im Geld schwimmen(ugs.)
- sehr viel Geld haben
64. Wer kein Geld hat, muss Honig im Munde haben(ugs.)
65. Etwas zu Geld machen (ugs.)
- etwas verkaufen
66. geld und gut
- alles, was man besitzt
67. Sich für Geld sehen lassen können (ugs.)
- ein Original sein
68. blank sein (ugs.): kein Geld mehr haben
69. keinen müden Euro (ugs.): kein Geld, nicht den kleinsten Betrag
70. nichts an den Füßen haben (westmd.): kein Geld haben, arm sein
71. nichts mehr zu knabbern haben (ugs.): kein Geld mehr für die täglichen Bedürfnisse haben, finanziell am Ende sein
72. eine müde Mark (ugs.): kein Geld, nicht der kleinste/den kleinsten Betrag
73. pleite sein (ugs.): zahlungsunfähig sein, kein Geld mehr haben
74. keinen roten Rappen: gar kein Geld, kein bisschen Geld
75. Rheumatismus zwischen Daumen und Zeigefinger haben (ugs.scherzh)